

TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞ ADAMLARI DERNEĞİ
TURKISH INDUSTRIALISTS' AND BUSINESSMEN'S ASSOCIATION

TÜRKİYE'DE ENFLASYON VE ENFLASYON İLE SAVAŞTA BAŞARI KOŞULLARI

332.4
A12
1986
C.2

**Türk
sanayicileri
ve
iş adamları
derneği**

**TÜRKİYE'DE ENFLASYON VE
ENFLASYON İLE SAVAŞTA
BAŞARI KOŞULLARI**

İSTANBUL

1 TEMMUZ 1986

(Yayın No: TÜSİAD-T/86.7.90)

Cumhuriyet Cad. Ferah Apt. 233/9-10, Harbiye/İstanbul

Bu raporun tamamı veya bir bölümü TUSİAD
"Türkiye'de Enflasyon ve Enflasyon ile Sa-
vaşta Başarı Koşulları" referansı zikre -
dilmek kaydıyla yayınlanabilir.

TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞ ADAMLARI DERNEĞİ

TÜSİAD KURUCULAR PROTOKOLÜ

Anayasamızın öngördüğü karma ekonomi prensiplerine ve Atatürk ilkelerine uygun olarak, sanayi ve hizmet alanlarında çalışan meslek, bilim ve işadamlarının bilgi, tecrübe ve faaliyetlerini ahenkleştirerek değerlendirmek suretiyle, Türkiye'nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak amacıyla kurulan Türk Sanayicileri ve İşadamları Birliği'nin devamlılığını sağlamak ve görevlerini yürütmek üzere lüzumlu mali yardımları, mutabık kalınacak esaslar dahilinde, müştereken yapacağımızı taahhüd ederiz.

Tarih: 2 Nisan 1971

VEHBI KOÇ
(Koç Holding A.Ş.)

DR. NEJAT F.ECZACIBAŞI
(Eczacıbaşı Holding A.Ş.)

SAKIP SABANCI
(Sabancı Holding A.Ş.)

SELÇUK YAŞAR
(Yaşar Holding A.Ş.)

RAŞİT ÖZSARUHAN
(Metaş A.Ş.)

AHMET SAPMAZ
(Güney Sanayi A.Ş.)

FEYYAZ BERKER
(Tekfen A.Ş.)

MELİH ÖZAKAT
(Otomobilcilik A.Ş.)

İBRAHİM BODUR
(Çanakkale Seramik)

HIKMET ERENYOL
(Elektrometal San. A.Ş.)

OSMAN BOYNER
(Altınıyıldız Mensucat A.Ş.)

MUZAFFER GAZIOĞLU
(Elyafı Çimento San. A.Ş.)

Ö N S Ö Z

"Türkiye'de Enflasyon ve Enflasyon ile Savaşta Başarı Koşulları" raporu Türkiye'nin iç ve dış ekonomik koşullarının objektif olarak belli bir süre verilerinin ışığı altında incelenmesi sonucu hazırlanmıştır.

TOSİAD, kamu yararına çalışan gönüllü bir özel sektör kuruluşu olup yayınlarında bilimsel ve tarafsız kalmayı amaç edinmiştir. Bu nedenle, raporda belirtilen değerlendirmelerin üyelerin görüşleriyle veya resmi görüşlerle bir ilişkisi söz konusu değildir.

Bu rapor, esas itibarıyla (alfabetik sırasıyla) Prof.Dr.Erdoğan Alkin, Prof.Dr.Demir Demirgil, Doç.Dr.Süleyman Özmucur tarafından hazırlanmıştır.

Raporun hazırlanmasında TOSİAD Araştırma Grubundan Nilgün Demirtaş, Cem Payaslıoğlu ve Danışman Adnan Büyükdenez yardımcı çalışmalar yapmışlardır.

Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı Ömer Dinçkök, Yönetim Kurulu Üyeleri Nihat Gökyiğit, Mehmet Şuhubi ve Genel Sekreter E.İhsan Üzoğ raporun hazırlanmasında ve önerilerin formüle edilmesinde önemli katkılar yapmışlardır.

Rapor Leyla Dinçmen ve Güniz Bursalıoğlu tarafından daktilo edilmiştir.

İstanbul, Temmuz 1986

TÜRKİYE'DE ENFLASYON VE
ENFLASYON İLE SAVAŞTA
BAŞARI KOŞULLARI

ÖZET VE SONUÇ

I-V

BÖLÜM I

TÜRKİYE'DE ENFLASYON

1)Enflasyonun Nedenleri

2)Yakın Dönemin Büyük Enflasyonları

1
1
5

BÖLÜM II

ENFLASYONUN KANTİTATİF ANALİZİ

1)İmalat Sanayiinde Maliyet ve Fiyatlar

2)Talep Unsurları ve Fiyatlar

3)Para Arzı, Bütçe Açıkları ve Fiyatlar

19
24
32
35

ÖZET VE SONUÇ

Enflasyonu başlatan, hızlandıran ve devam ettiren nedenler genel talep ve arz şartları ile ilgilidir. Genel talebi genel arzdan daha hızlı genişleten veya arzı talepten daha hızlı daraltan yapısal nedenler ve iktisat politikası tedbirleri enflasyonun başlıca kaynağıdır.

Enflasyona ilk hızı veren, fiyat artışlarının temposunu yükselten ve hayat pahalılığına süreklilik kazandıran talep artışlarının arkasında genellikle parasal genişlemeler yatmaktadır. Bu parasal genişlemelerin de başlıca nedeninin kamu sektörünün finansman açıkları olduğu görülmüştür.

Bu durumda, enflasyonla savaş için öncelikle kamu açıklarını makul seviyelere indirmek ve hatta kamu kesiminin ekonomi içindeki payını giderek küçültmek gerekmektedir. Bu amaçla, kamunun nakit dengesini gözetken özerk ve bağımsız bir parasal programlama düşünülmelidir.

Kamu kesiminde giderek yoğunlaşan önemli fon uygulamaları, kendi içinde dengeli olduklarından ilk bakışta enflasyonist etki yaratmaz gibi görünürler. Ancak, ekonomi içinde kamu kesiminin giderek büyümesine neden olduklarından belli şartlar içinde enflasyonist etkiler yaratabilecekleri açıktır.

Enflasyon ile maliyet yükselişleri arasında dolaylı bir ilişki vardır. KİT zamlarının sürekli kur ayarlamalarının ve yüksek kredi faizlerinin neden olduğu pahalı girdi kullanımı tabiidir ki fiyatları yukarı doğru iten etkiler yaratmaktadır. Ancak girdi maliyetlerindeki artışların fiyatlara yansımaları için talebin genişlemesi şarttır.

Ülkemizde enflasyonun esas olarak talep genişlemesinden kaynaklandığı ancak, maliyet artışlarının da müteakip aşamalarda enflasyona yeni bir hız kattığı söylenebilir. Başka bir deyimle, talepdeki sürekli ve hızlı artışın kaynağı olan parasal genişlemelerin arkasındaki kamu açıkları azaltılmadan, girdi fiyatlarında indirim yapmanın imkanı yoktur. Kısır döngüyü bir yerinden kırabilmek için talep enflasyonunu durduracak para ve maliye politikalarına öncelik verilmelidir.

Bu arada, enflasyonun arkasındaki temel bir sorunu da gözardı etmemek gerekir. Hızlı nüfus artışı, nüfus yapısını giderek büyüyen oranda gerçekleştirmekte ve böylece bir yandan fizik mal talebine bu yönde bir ivme verirken, öte yandan toplumun kamu kesiminden beklediği toplumsal içerikli hizmetlerin boyutlarını genişletmektedir.

1980-83 dönemi, istikrarın temininde çok etkili olamamıştır. Çünkü 1974 petrol bunalımından sonra hızlanan enflasyonun yarattığı momenti ve olumsuz bekleyişleri yoketmek için böyle kısa bir süre yeterli sayılamazdı.

1980-85 gibi yeni ekonomi politikalarının oluşturulduğu ve uygulandığı bir dönemde enflasyonu devam ettiren toplam talepteki artışlar doğrudan ekonomi politikası uygulamalarından kaynaklanmaktadır.

Genelde, ekonomi politikasının en önemli amaçları:

- Dış ödemeler dengesinin sağlanması
- Büyüme hızının yükseltilmesi ve
- Enflasyonun düşürülmesidir.

Ancak, bir amacın gerçekleşmesi çok kere diğer bir amacın olumsuz etkilenmesine yol açabilir. Genellikle ödemeler dengesi ve büyüme amaçları için uygulanan politikalar enflasyonun düşürülmesini olumsuz etkilemiştir. Örneğin, kamu yatırımlarının arttırılması büyüme hızını olumlu etkilerken yarattığı bütçe açıklarıyla enflasyonu sürekli hale getirmiştir.

Türk Lirasının devalüasyonu girdi maliyetlerini yükselterek toplam arz eğrisinin olumsuz kaymasına neden olmuştur.

Toplam arz eğrisi esnek olsaydı, toplam talepte meydana gelen artışlar önemli fiyat yükselmelerine neden olmayabilirdi. Ancak, ekonominin yapısı, arzın artması için gerekli girdilerin arttırılması sürecinde dar boğazlar yaratmaktadır.

Emeğin bol ve işsizliğin yaygın olduğu öne sürülebilirse de arzın arttırılması için gerekli vasıflı işgücü ve yönetici eksikliği emek girdilerinde darboğazlar yaratmaktadır.

Üretimin arttırılması bir yönden ithalata ve döviz arzının istikrarlı gelişmesine bağlıdır.

Üretimin arttırılması ayrıca döner sermayeye de ihtiyaç gösterir. Oysa 1980-85 döneminde paranın alternatif maliyeti büyük ölçüde artmıştır. Özellikle hükümetin aşırı borçlanması, para ve sermaye piyasasında faizlerin yükselmesine, özel sektöre ikraz edilebilir fonların kitlediğine yol açmıştır. Özel sektöre uygulanan sıkı para politikası da üretim artışı için gerekli döner sermayenin temininde darboğazlar yaratmıştır. Ayrıca bazı verli hammaddeelerde de üretim yetersizlikleri olmuştur. Böylece temel veya kritik sektörlerde meydana gelen talep fazlaları özellikle bu sektörlerin ürettiği mallarda fiyat yükselmelerine yol açmaktadır.

Bütün darboğaz hallerinde temel girdilerin nisbi fiyatlarının artması genel fiyat düzeyine yükselme yönünde bir ivme verdiği gibi, toplam arz eğrisinde maliyet enflasyonu yaratacak ek bir etki de yaratmaktadırlar.

Kamu harcamalarının fiyat ve gelir esnekliği kamu gelirleri fiyat ve gelir esnekliğinden daha yüksek olduğundan enflasyon döneminde bütçe açıkları artabilir. KİT fiyatlarına yapılan aşırı zamlar maliyetleri olumsuz etkilemiştir.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi özel kesim imalat sanayiinde fiyatları yukarı doğru iten en önemli etken girdi maliyetleri olup bunlar içinde özellikle KİT'lerin mamul ve hizmetleri büyük bir yer tutmaktadır. Şu halde enflasyon beklentilerini aşağıya çekmek için fiyat arttırmaları öncelikle kamu tarafından yavaşlatılmalı, faiz oranları yavaş bir tempoda düşürülmelidir. Beklentileri olumlu yönde etkilemenin ve yatırımları canlandırmanın bu girişimler sonucu olacağını akıldan çıkartmamak gerekir.

ÖZEL KESİM İMALAT SANAYİİNDE FİYAT
ARTIŞLARIN NEDENLERİ
(1980-1984)
%

Birim Emek Maliyeti	10.72
Birim Diğer Faktörler (Kâr, amortisman, vergi vs.)	21.32
Birim Girdi Maliyeti	67.96
İthal Fiyat Artışı (TL.)	9.62
İthal Fiyatı (\$)*	- 2.59
Devalüasyon	12.23
İmalat Sanayi Girdileri	25.15
Ticaret Payı	7.26
Tarım Girdileri	11.57
Madencilik Girdileri	4.07
Elektrik Girdileri	2.02
Ulaştırma Haberleşme Payı	3.98
Hizmetler ve Bankacılık	4.28
	100

*Tabloda dolar olarak ithal fiyatı etkisinin negatif değer taşıması bir anlamda doların sözkonusu dönemde fazla değil eksik değerlendirildiğini de vurgulamaktadır. Aynı husus sözkonusu dönemde belli ölçüde DM için de sözkonusudur.

Ancak tekrarlamak gerekirse tabloda yer alan fiyat katkılarının vesile olan ve enflasyonu sürekli kılan başlıca neden talepdeki hızlı artışlardır. Talepdeki hızlı artışın arkasında ise parasal genişlemeler, onun da temelinde kamu kesimi açıkları yatmaktadır.

Gerek enflasyonist beklentileri kırmak, gerekse enflasyonu kesin biçimde durdurmak için hükümetin para ve maliye politikasını hedef aldığı enflasyon hızına göre ayarlaması şarttır.

Aşağıdaki tabloda hedef alınabilecek çeşitli enflasyon hızlarına göre emisyon ve bütçe açığı genişlemelerinin hangi oranlarda olması gerektiği gösterilmektedir. Ekonometrik çalışmanın sonuçlarını gösteren bu tabloya göre 1986 yılında enflasyon hedefi gerçekten yüzde 25 ise, emisyonun yüzde 24.3'den fazla genişletilmemesi, tabii bunun için de bütçe açığının yüzde 32.9 oranından daha hızlı artmaması gerekmektedir.

HEDEF ALINAN ENFLASYON ORANINI GERÇEKLEŞTİRMEK İÇİN
GEREKLİ PARA ARZI VE GENEL BÜTÇE AÇIĞI ARTIŞ
ORANLARI

Hedef Enflasyon Oranı (Yıllık Ort.)	Emisyon (Yıl Sonu)	Genel Bütçe Açığı
15	14.6	19.8
20	19.5	26.5
25	24.3	32.9
30	29.2	39.6
35	34.1	46.2
40	38.9	52.8
45	43.8	59.5

Ayrıca fiyatların rezerv para esnekliği 0.917'yi bulmuştur. Yani rezerv para yüzde 10 artarsa, toptan eşya fiyat endeksi yüzde 9.17 artacaktır. Buna göre fiyat artışlarının yüzde 25 seviyesinde kalabilmesi için rezerv para artışının yüzde 27'yi geçmemesi gerekmektedir.

Benzer yaklaşımla yüzde 25 enflasyon hedefini tutturabilmesi için M2 artışının yüzde 28, emisyondaki artışın ise yüzde 24 seviyesini aşmaması gerekmektedir.

Bu yıl bütçe açığının hedef alınan enflasyon hızına göre belirlenen oranın altında genişleyeceği bellidir. Ancak, kamu kesimindeki nakit akışı düzensizliği nedeniyle emisyon artışının yüzde 30 dolayına yaklaşacağı ve bu nedenle enflasyon hızının da hedef alınan yüzde 25 seviyesinin üstünde gerçekleşeceği anlaşılmaktadır. Ancak, yıl sonu itibarıyla enflasyonun yüzde 30 oranının çok üstüne çıkması ihtimali de zayıf görünmektedir.

Enflasyon hızını kısa sürede tek rakamlı sayılara indirmek mümkün olmadığına göre, işletmelerin daha bir süre enflasyonla birlikte yaşamayı öğrenmeleri gerekiyor. Aksi takdirde, görünüşte yüksek fiktif kârların reel anlamda daha düşük olduğunu fark edemeyip, birden önemli sorunlarla karşı karşıya kalabilirler. Nitekim, yakın geçmişte enflasyona ayak uyduramayan birçok işletmenin nasıl bunalıma girdiğini hep birlikte gördük. Şu halde, böyle bir dönemde yaşamlarını sürdürme kararında olan işletmelerin gerçek durumlarını heran izlemek ve ileriye ait sağlam tahmin yapabilmeleri için enflasyon muhasebesi yöntemlerini uygulamaya başlamaları gerekmektedir.

BÖLÜM I

TÜRKİYE'DE ENFLASYON

Türkiye, yakın tarihinde iki kez benzer nedenlerle başlayan, oldukça paralel sonuçlar yaratan ve sonunda sürekli bir bunalıma yol açan enflasyon sürecine girmiştir. Birinciye göre dış etkilerin daha yoğun olduğu, fiyatların daha hızlı yükseldiği, siyasal ve toplumsal koşulların daha karmaşılaştığı ikinci sürecin açıklanmasına geçmeden önce ülkenin yapısında varolan enflasyon dinamiklerini tanımakta yarar vardır. Ancak bu dinamiklerin, hatta dış etkiler ile siyasal koşulların, enflasyona özür olarak gösterilemeyeceğini de belirtmek gerekir. Çünkü yıllar boyu izlenen iktisat politikası ekonominin ve toplumun yapısındaki bu enflasyon niteliklerini yumuşatmak yerine boyutlarını genişletecek ve etkilerini hızlandıracak biçimde gelişmiştir. Başka bir deyişle, kısa sürede değiştirilemez nitelikteki yapısal özelliklerle, durdurulması imkansız dış etkiler veri olarak alınıp tüm iktisat politikası buna göre oluşturulacağına, tam tersi bir yol izlenip sözkonusu özelliklerle etkileri daha da belirgin biçimde şekillendiren politikalar uygulanmıştır.

1) Enflasyonun Nedenleri

Enflasyon genel anlamda toplam arz ve toplam talepten ve bunların karşılıklı etkileşiminden kaynaklanmaktadır. Toplam talep, özel tüketim, özel sektör yatırımı, kamu yatırımı ve kamu cari harcamaları ile net ihracattan oluşmakta, bunlarda meydana gelen değişimler toplam talebin yukarıya veya aşağıya kaymasına neden olmaktadır. Toplam talepteki değişimler ise toplam arzdaki esneklikle ters orantılı olarak genel fiyat düzeyini etkilemektedir.

Toplam arz, üretim faktörlerinin fiyatlarından, teknolojiyen, produktiviteden ve bunlarda meydana gelen değişimlerden etkilenmektedir. Maliyetler ve kâr olarak özetlenebilen bu etkenler hem içten, hem de dıştan kaynaklanan değişimlerin baskısı altında toplam arz eğrisini içe veya dışa doğru kaydırmaktadır.

Türkiye gibi bir ekonomide toplam arz, yüksek gelir düzeylerinin yüksek fiyat düzeyleri ile bir arada oluştuğunu göstermektedir. Grafiksel bir ifade ile dik eksene fiyat düzeyleri (P_0, P_1, \dots, P_x), yatay eksen reel gelir (Y_0, Y_1, \dots, Y_x) yerleştirildiği takdirde kısa dönemli arz eğrisi pozitif eğimi olan bir eğri ile belirtilebilir. Kısa dönemli

arz eğrisinin neden pozitif eğimli olduğu, firmaların fiyatlandırma politikalarıyla ilgilidir. Firmaların ana gayesi kâr etmektir. Daha yüksek gelir düzeylerinde bir taraftan başta ücretler olmak üzere üretim faktörleri fiyatlarının kısa dönemde sabit tutulması, diğer taraftan nihai mamul fiyatlarının yükselmesi firmaların daha fazla kâr etmelerine imkan vermekte, bu durum daha fazla mal üretmelerini teşvik etmektedir.

Firmaların düşük gelir düzeylerinde düşük kapasite ile çalışmaları, yüksek gelir düzeylerinde ise normal kapasitelerini zorlamaları gerektiğinden kısa dönemli arz eğrisinin eğimi giderek dikleşir. Bütün firmaların düşük kapasite ile çalışmaları, talep mevcut olduğu takdirde fiyatlarını arttırmadan mal arz etmelerine imkan vermektedir. Diğer bir deyimle çok düşük kapasite kullanım oranlarında, arzın sabit bir fiyat düzeyinde arttırılması da mümkündür.

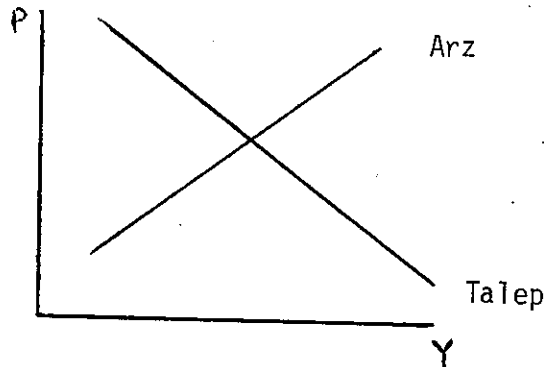
Buna mukabil üretimin normal kapasitenin ötesinde arttırılması daha yüksek maliyetli ek kapasitenin kullanılmasını gerektirdiği için fazla mesai, ilave vardiya gibi parça başına üretim maliyetini arttırıcı bir üretim safhasına geçilmektedir.

Firmaların fiyatı veri olarak alan (price taker) olduğu kabul edilse bile, fiyatların bu firmaların marjinal maliyetlerinin yükselmesini izleyeceği ve üretim artarken daha yüksek bir fiyat=marjinal maliyet düzeyine çıkılacağı açıktır.

Firmalar ürettikleri malların fiyatını tespit ederken, üretim birimi başına ortalama toplam maliyeti esas alırlar ve buna belli oranda bir kâr ilave ederler:

Marjinal fiyat kaidesi firmanın bütçe sınırlamasıyla belirlenebilir. Nominal vergi sonrası kârları bir fon kullanımı olarak göstermek ve firmanın nominal vergisini dikkate almak gerekir. Buna göre:

$$\text{Satış hasılatı eksi vergiler} = \left| \begin{array}{l} \text{Emek girdisine ödemeler} \\ + \text{Toprak girdisine} \\ \text{ödemeler} \\ + \text{Faiz ödemeleri} \end{array} \right| + \text{Kâr}$$

Tabiidir ki talep genişlemeleri karşısında kâr haddini yükseltmek mümkündür.

Daha yüksek milli gelir düzeylerinde toplam arz eğrisinin eğimindeki değişiklik birim başına ortalama maliyetin ve/veya birim başına kârlılık oranının yükselmesinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye gibi serbest bir piyasa ekonomisinin bütün şartlarını henüz yerine getirmemiş bir ekonomide toplam arz eğrisinin eğiminin, düşük gelir düzeylerinde dikleşmesine yol açan yani üretimi sınırlayan çeşitli darboğazlar mevcuttur. Mesela temel girdilerin birinde veya birkaçında darboğazlar olabilir. Üretimin ithalata bağılılığı, döviz açığı yaratabilir. Hatta bazı iç girdilerde de talep fazlası veya darboğaz belirdiği takdirde, bu girdilerin ithalata bağılılığı da maliyetlerin yükselmesine (maliyetlerin ittiği enflasyona) yol açabilir.

Eğimi dik olan bir toplam arz eğrisi karşısında toplam talepte meydana gelen ve şok yaratacak büyüklükte bir artış yönündeki kaymalar üretimde de bir genişlemeye imkan vermekle beraber fiyat düzeyini de toplam arz eğrisinin eğimine uygun olarak yükseltebilir.

Enflasyon üzerinde etkili olan arz ve talep değişmelerini, iktisat politikalarındaki yanlışlar kadar, yapısal nedenler de yaratabilir. Türkiye'de bu yapısal nedenler hayli önemli bir ağırlığa sahiptir.

Enflasyonun Yapısal Nedenleri

Ekonominin ve toplumun yapısındaki en önemli enflasyon dinamiği hızlı nüfus artışından kaynaklanmaktadır. Nüfus artışı öncelikle zorunlu mallarda (örneğin, besin maddelerinde) talebi fizik olarak hızla genişletmektedir. Bir yandan kırsal alanlardan kentlere göçler, öte yandan parasal gelirdeki artışlar, fizik talep genişmelerini zorunlu olmayan mallar alanına da kaydırmaktadır. Belli tarım ve sanayi mallarının üretiminde bu talep genişmelerini karşılayacak artışların gerçekleşmediği dönemlerde fizik mal dengeleri ve nisbi fiyat yapısı bozulmakta, sonuç olarak enflasyonist eğilimler belirmektedir.

Hızlı nüfus artışı ekonomide ve toplumda varolan ikili yapının da çizgilerini kesinleştirmekte, hatta kentlerde de ikili yapıların doğmasına neden olmaktadır. Geleneksel kesimle modern(monetize)kesimi ayıran çizgi yumuşamadıkça tüketim ve yatırım talebini olağanüstü boyutlarda genişleten gelir ve kaynak dağılımı çelişkilerinin giderilmesi çok güçtür. Aslında son otuz yılda gerçekleşen GSMH artışları, ılımlı bir nüfus artışı ile birlikte bu çelişkilerin boyutlarını daraltabilirdi. Ancak, yılda ortalama yüzde 2.5 artan nüfusun, bu çelişkiler üzerinde önemli etkiler oluşturduğu açıktır.

Bu sorunların da ötesinde hızlı nüfus artışı, nüfus yapısını giderek büyüyen oranda gençleştirmekte ve böylece bir yandan fizik mal talebine bu yönden bir ivme verirken, öte yandan toplumun kamu kesiminden beklediği toplumsal içerikli hizmetlerin boyutlarını genişletmektedir. Demokratik bir rejimde kamunun, bu genişleyen hizmet talebinin baskısını hissetmemesi imkansızdır. Sonuç olarak, kamunun finans kaynaklarını zorlayan harcama gerekleri doğmakta, üstelik bu harcamalar doğrudan üretim hedeflerine yönelemediğinden kısa dönemde yalnızca parasal talebi genişletici etkiler yaratmaktadır.

Yapısal bir sorun olarak, yukarıda kısaca değinilen ikili yapı üzerinde daha ayrıntılı durmak gerekir. Türkiye'de birbirinden çok ayrı iki ekonomik ortam bir arada ve yanyana yer almaktadır. Piyasa mekanizmasına bağlı, kâr motifinin geçerli olduğu modern kesim ve genellikle aile işgücü ile üretim yapan geçimlik kesim. Bu iki kesimde uygulanan üretim tekniklerinin de farklı olacağı doğaldır. İşgücü arzı fazlalığının, sermaye yoğun üretim tekniği kullanmaya eğilimli modern kesimde massedilmesi olanağı yoktur. Sonuç olarak, bu fazlalığın büyük bir kısmı gizli işsiz kitlesi olarak geçimlik kesimde kalmakta, adı geçen kesimde verim düşüklüğüne neden olarak hem ikili yapının kırılmasını geciktirmekte hem de özellikle tarımsal üretim artışının hızlanmasını ve kesimin piyasaya açılmasını engellemektedirler. Bu nedenle tarımsal üretim ile arz, belli dönemlerde nüfus artış oranının üstünde bile genişleyememiştir. Böyle bir ortamda kentleşme ve nakdi gelir artışının yarattığı tarımsal mallardaki talep genişlemesini karşılayamayan tarımsal arz yetersizliği enflasyon sürecinin başlamasına ve hızlanmasına yol açan en önemli dinamiklerden biri olmuştur.

Türkiye'de enflasyon dinamiği oluşturan bir diğer yapısal sorun kaynak dağılımı sorunudur. Kaynakların en uygun dağılımı gelişmiş ekonomilerde piyasa mekanizması yoluyla gerçekleşmektedir. Piyasa koşulları altında üretim kaynaklarının fiyatları bu kaynakların toplumsal alternatif maliyetlerini yansıtır. Oysa ülkemizin toplumsal ve siyasal koşulları böyle bir yansımayı ve dolayısıyla kaynakların en uygun dağılımını engellemektedir. Çünkü emek bol, sermaye ve döviz kıttır. Bu nedenle emek için arz fazlası, sermaye ve döviz için talep fazlalığı sözkonusudur. Bunun yanında üretim faktörlerinin hareketliliği düşük ve piyasa şeffaflığı yetersizdir. Böylece kalkınma amacıyla sermaye ve döviz fiyatları piyasa fiyatlarının altında, toplumsal ve siyasal nedenlerle emek fiyatı zorunlu olarak piyasa fiyatının üstünde tutulmaktadır.

Bu iki yanlı zorlamanın yarattığı kaynak gereği, genellikle enflasyonist etkili açık finansman ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca piyasa koşullarının aksaması dışsal ekonomilerden de maksimum ölçüde yararlanmayı engelleyip önemli boyutlarda kaynak savurganlığına neden olmaktadır.

Dış ticaret kısır döngüsü de gelişmekte olan bir ülke için değiştirilmesi güç yapısal sorunlar arasındadır. Sanayileşmesini tamamlayamamış Türkiye'nin ihracatında tarımsal mallar hala üçte bir oranında yer tutmaktadır. Ancak bir yandan hızlı nüfus artışı ve parasal gelir yükselişi dışa satılabilir tarımsal arz fazlalıklarının büyük boyutlarda oluşmasını sınırlandırmakta, öte yandan bu mallara dış talep elastiklikleri yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle sık sık ithal güçlükleri doğmakta, sonuç olarak üretim artış hızı yavaşlayıp fizik mal dengeleri bozulmaktadır. Yukarıda değinilen kaynak dağılımı politikasının unsurlarından biri olan aşırı değerlenmiş TL. uygulaması da ihracatın yapısında sanayi malları lehine belirecek daha hızlı bir değişikliği uzun süre engellemiştir.

Aslında yukarıda değinilen yapısal sorunlar yanında daha bir çokları sayılabilir. Ancak tekrar belirtmek gerekir ki bu sorunlar, ekonomide enflasyon potansiyeli yaratan birer dinamik oluşturmakla birlikte, özellikle son yılların yüksek oranlı enflasyonlarına özür olamazlar. Ekonomi politikasındaki yanlışlıklar hem bu dinamikleri harekete geçirmede ve etkilerini büyütmede, hem de başlıbaşına kendileri birer yapay enflasyon nedeni olmada en önemli unsuru oluşturmuşlardır.

2) Yakın Dönemin Büyük Enflasyonları

1954-59 Enflasyonu

İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine doğru İngiliz ve Amerikan yönetici, teknisyen ve iktisatçıları savaş sonrası uluslararası para sistemini oluşturmak üzere, önce birbirlerinden bağımsız sonra ortak olarak yoğun bir çalışma içine girmişlerdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz Sterlininin uluslararası ödemelerde anahtar para niteliğini kaybetmesi dolayısıyla ortaya çıkan karmaşıklık, Büyük Dünya bunalımının bu karmaşıklığı ciddi boyutlara çıkarması, 1930'dan sonra Sterlin ile altın arasındaki ilişkinin de kopmasıyla karmaşıklığın tam bir çıkmaz haline gelişi zihinlerde taze bir anı olarak yaşamaktaydı. Yukarıda belirtilen yoğun çalışmaların amacı İkinci Dünya Savaşı' sonunda aynı tür bir karmaşıklığın belirmesi ihtimalini azaltmaktır. Böylece Bretton Woods Konferansı'nda (1944) Doları anahtar para olarak kullanacak Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası doğdu. Para Fonu savaşta yıkılmış Avrupa ekonomilerinin kısa dönemli ödemeler dengesi sorunlarına çare ararken, Dünya Bankası kalkınma kredisi niteliğinde imkanlar sağlayacaktı. Nitekim savaşın sona hemen çalışmaya başlayan bu kuruluşlar uluslararası alanda liberal bir hava yaratmaya çalıştılar. Çünkü Avrupa'nın, ödeme güçlükleri nedeniyle kambiyo kontrollerine, ticari kısıtlamalara, iç ekonomide yoğun denetimlere gideceğinden ve bunun da hızlı kalkınmayı engelleyeceğinden endişe duyuluyordu. Avrupa ülkeleri

ve hatta aralarında Türkiye de bulunan diğer ülkelerin çoğu duyulan endişenin tersine, biraz da uluslararası girişimlerin ve kuruluşların sağlayacağı imkanlardan yararlanmak amacıyla liberal havaya uymayı tercih ettiler.

Türkiye bu hava içinde 7 Eylül 1946'da Cumhuriyet tarihinde ilk devalüasyonunu yaptı ve dış ekonomik ilişkilerinde denetimleri gevşetirken, iç ekonomide de daha liberal programlar oluşturdu. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti hükümetinin programı liberal havayı daha da ileri götüren bir nitelik taşıyordu. OECD'nin dış ticarete yüzde 60 liberasyon önerisini hemen kabul edip uygulamaya koyan hükümet, sanayide özel kesimin ağırlığını arttırmayı; tarım kesimini taban fiyatları, alımlar ve kredilerle desteklemeyi; önemli boyutlarda dış kredi ve yardım sağlayıp bu imkanları kalkınmada kullanmayı, hatta hayli uzun süren bir allerji döneminden sonra özel yabancı sermayeden yararlanmayı programına almıştı. Ancak bir yandan zamansız liberasyon ithalatı hızla genişletilirken Kore Savaşı konjonktürü ve uygun hava koşulları nedeniyle tarımsal mallar ihracatı kısa süreli bir genişleme döneminden sonra duraklamaya girerek rezervlerin erimesine ve ciddi boyutlarda bir döviz darboğazının ortaya çıkmasına neden olmuş; öte yandan yeterli finans kaynaklarıyla desteklenmeyen hızlı kalkınma çabaları özellikle kamu kesiminin amaçlanan tersine yükünü arttırmaya başlamıştır. Daha açık bir deyişle, ithal güçlükleri üretim kapasiteleri kullanımını daraltmaya ve üretim artışını yavaşlatmaya başlarken, kamunun açık finansmana başvurması enflasyonist talep baskısını genişletmiştir. Sonucun ne olacağı 1954 yılından itibaren belli olmaya başlamıştır. Önce dış ticarete liberasyon sınırlandırılmış ve bir dizi kambyo denetimi aracı getirilmiştir. Ödenemeyen dış borçların ertelenmesi çabalarına girişilmiştir. Dış ticarete çift ödemeler, yasal olmayan döviz piyasası, gizli transferler, kaçakçılık, bürokrasi ve yönetimde güçlükler hızla yoğunlaşmıştır. Ancak, açık finansmanla desteklenen kamu harcamalarına dayanan hızlı kalkınma çabaları bütün bu olumsuz şartlara rağmen ısrarla devam ettirilmek istenmiştir. Sonunda ekonomi 1954 yılından başlayarak yüksek ve hızlı bir enflasyon sürecine girmiştir. Aşağıdaki tabloda 1951-60 dönemi fiyatlar genel düzeyi zincirleme endeksi söz konusu enflasyon sürecinin boyutlarını açıkça göstermektedir.

TABLO 1
1951/60 DÖNEMİ FİYATLAR GENEL DÜZEYİ
ZİNCİRLEME ENDEKSİ

<u>Yıllar</u>	<u>Endeks</u>	<u>Yıllar</u>	<u>Endeks</u>
1951	106.8	1956	116.9
1952	101.1	1957	118.7
1953	101.9	1958	115.1
1954	111.1	1959	119.5
1955	107.1	1960	105.3

Benzer şartların paralel sonuçlar yaratacağı düşünülürse, 1954-59 enflasyonu daha sonraki enflasyon süreçlerinin neden ve sonuçlar açısından analizinde bir dereceye kadar yararlı olmaktadır. Enflasyonist ekonomi politikası, ekonominin iç dengesini bozarken, sabit kambiyo kurunda ısrar edilmesi dış dengeyi de yozlaştırmış ve önemli boyutlarda döviz darboğazı - dış borç sorunu yaratmıştır. Döviz darboğazı ikinci aşamada üretimde kapasite kullanımını daraltarak enflasyonu daha da hızlandırmıştır.

Döviz darboğazı ve biriken dış borçlar, hükümetin Uluslararası Para Fonu'na başvurması ile sonuçlanmıştır. Fonun önerisi ise her zamanki gibi yalın ve kesin olmuştur: Enflasyon nedeniyle dünya fiyatlarına göre aşırı yükselen iç fiyatları yeniden dünya fiyatlarıyla uyumlu hale getirmek için yüksek oranlı (yaklaşık yüzde 320 oranında) bir devalüasyon, sağlanan uyumun yozlaşmaması için iç harcamalara konan sıkı bir denetim. Hükümet bu önerilere uymak zorunda idi. Böylece, 4 Ağustos (1958) İstikrar Tedbirleri adıyla anılan önlem paketi yürürlüğe konmuştur. Resmi de-ğil fiili nitelikte olan devalüasyonla birlikte geniş bir katlı kur ayarlaması getirilmiştir. Banka kredilerine tavan konmuş, kamu harcamaları sınırlandırılmış ve talep baskısının yavaşlatılması için diğer birçok ayrıntılı önlem alınmıştır. 1958 yılında, 1950 düzeyinin altına kadar düşen ihracat 1959 yılında yeniden canlanmış, yeni krediler alınmış, sonuç olarak ithalat imkanları hızla genişlemiş, fiyatlar gerilemeye başlamış ama uygulanan deflasyonist politikalar nedeniyle doğal olarak GSMH artışı da yavaşlamıştır.

1954-59 enflasyonundan alınacak dersler şunlar olabilirdi: Yeterli finansman kaynaklarıyla desteklenmeyen kamu harcamalarının (yatırım veya cari) açık finansmana dayanan bir kalkınma politikasına dönüşmesi halinde enflasyonist talep baskıları yaratacağı açıktır. Bu harcamalar, üretim etkisi uzun bir süre sonra belirecek alanlara yönelirse, üstelik bu alanlarda etkinliği sağlayacak bir yönetim biçimi oluşturulamazsa, tersine özellikle politik nedenlerle etkinlikten uzak bir üretim biçimi tercih ediliyorsa, enflasyonist etkilerin boyutları daha da büyüyecektir. Bütün bu enflasyonist politika içinde ihracatçıyı cezalandırıp ithalatçıyı ödüllendiren sabit kambiyo kuru uygulamasında da ısrar edilirse, ödemeler dengesi sorunları enflasyonla birlikte yoğunlaşacaktır. Bu durumda uluslararası kuruluşların önerdikleri yollar genellikle ülkenin siyasal ve toplumsal koşullarına tam intibak edememektedir. Ancak, sorun sözkonusu kuruluşlara başvurmayı gerektirecek ve onların önerileriyle ters düşecek şartları daha başından yaratmamaya kararlı bir ekonomi politikası izlenip izlenmeyeceğidir. 1950-60 döneminin Türk ekonomisinin kalkınmasına yaptığı katkı elbette inkar edilemez bir gerçektir. Ancak bu dönemde, yukarıda sözkonusu edilen nitelikte bir ekonomi politikasının izlenmediği de açıktır.

1971-80 Enflasyonu

1958 istikrar Tedbirleri yürürlüğe konduktan ve 1960'da önemli siyasal değişiklikler gerçekleştirildikten sonra ekonomi belli bir süre istikrara kavuşmuştur. 1963 yılında planlı dönem başlamış, birinci ve ikinci plan döneminde nisbeten istikrarlı bir ekonomi politikası izlenmiştir. Yıllık fiyat artışları 1970 yılına kadar yaklaşık ortalama yüzde 6 dolayında dalgalanmıştır. Ancak 1970 yılına doğru yine bir dereceye kadar kamunun açık finansmanına dayanan enflasyonist (ya da o günkü deyimle ekspansiyonist) politikalar uygulanmaya başlandığından fiyat artışları yıllık ortalamanın üstüne çıkmaya ve ödemeler dengesi bozulmaya başlamıştır. Söz konusu dönemde hükümet enflasyonist sürecin hızlanmaya başlaması üzerine, 1970 yılında yine bir sıra önlem almaya karar vermiştir. Böylece üçüncü büyük (yüzde 66 oranında) devalüasyon yapılmış ve Finansman Kanunu adı altında özellikle kamunun finans kaynaklarını destekleyen önlemler yürürlüğe konmuştur.

Söz konusu önlemlerin 1970 yılını izleyen ilk yıllarda olumlu sonuçlar verdiği görülmektedir. Örneğin devalüasyon ile bir ölçüde eksik değerlendirilmiş sayılabilecek kambiyo kuru, ihracatı ve işçi dövizlerini uyarılmış, 1973 yılında ihracat aşılamaz sanılan bir milyar dolarlık tavanı geçmiş, işçi dövizleri de bir milyar doları aşmış ve Türkiye'nin ödemeler dengesi - İkinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarının yarattığı fazlalık biryana - bir buçuk yüzyıldır ilk kez fazlalık vermiş, döviz rezervleri yaklaşık 2.5 milyar doları bulmuştur. Söz konusu dönemde aşırı iyimserlik yaratan bu durumun geçici olduğu açıkça belli idi. Başka bir deyişle ödemeler dengesinde aynı yıl 800 milyon dolar açık veren dış ticaret işlemlerine bakılınca temel sorunun hala varolduğunu görmek zor değildi. Bunun nedeni de hızla genişleme eğiliminde olan ithalat idi. Nitekim, 1973 yılını izleyen yıllarda bir yandan petrol ve dünya bunalımı nedeniyle ithal fiyatlarının yükselmesi, öte yandan yeniden aşırı değerlendirilmiş duruma gelen kambiyo kuru, ithalatın dev adımlarla yürümesine, ama ihracatın olduğu yerde saymasına neden olmuştur. Üstelik 1970 yılında fiyat artışlarında sağlanan - küçük boyutta da olsa - yavaşlama daha sonraki yıllarda devam ettirilememiş ve fiyat artışları hızlanarak devam etmiştir.

TABLO 2
1961-80 DÖNEMİ FİYATLAR GENEL DÜZEYİ
ZİNCİRLEME ENDEKSİ

Yıllar	Endeks	Yıllar	Endeks
1961	102.9	1970	106.7
1962	105.6	1971	115.9
1963	104.3	1972	118.0
1964	101.2	1973	120.5
1965	108.1	1974	129.9
1966	104.8	1975	110.1
1967	107.6	1976	115.6
1968	103.2	1977	124.1
1969	107.2	1978	152.6
		1979	163.9
		1980	207.2

1970'i izleyen dönemde genişleyen enflasyonist baskıları başlatan nedenler şöyle sıralanabilir:

- Devalüasyon nedeniyle ithal fiyatlarının yükselmesi,
- Dünya hammadde fiyatlarının yükselmesi,
- 1970 Finansman Kanunu ile dolaylı vergilerin yükselmesi,
- KİT zamları
- Altyapı darboğazı,
- Ücret yükselmelerinden gelen sınırlı etkiler,
- Personel Kanunu uygulanmasından gelen etkiler,
- Destekleme alımları,
- İşçi dövizlerinin rezerve giden bölümü,
- Kamu harcamalarının - cari harcamalar dışında da genişlemesi.

Yukarıda kısaca sıralanan nedenlerden ilk beşi öncelikle maliyet artışlarına neden olurken, daha sonra gelen üç neden hem maliyet, hem de talep baskılarını genişletmiş, son iki neden ise doğrudan talep fazlası yaratmıştır. Aslında bu nedenlerden çoğunun siyasal - toplumsal-ekonomik zorunluluklardan doğduğu ve ilk ikisinin dış ekonomik ilişkilerden kaynaklanıp önlenemez nitelikte olduğu açıktır. Ancak kamu harcamaları ve onun şekillendirdiği para politikasının bütünüyle diğer etkileri yavaşlatmak amacıyla kullanıldığı söylenemez.

1973 yılı sonlarında ortaya çıkan petrol sorunu ve onun yarattığı dünya bunalımı ülke ekonomisinde enflasyon baskılarına bir hız daha vermiştir. Bu dönemin ek enflasyon nedenleri de şunlardır:

- Petrol fiyatlarının yükselmesi,
- Hammadde, makine, teçhizat ithal fiyatlarındaki yükselme,
- Büyüyen KİT açıkları
- Boyutları büyüyen enerji darboğazı,
- Beklenmeyen kamu harcamaları.

Petrol fiyatlarının yükselmesi hem maliyet arttırıcı etki yaratmış, hem de ithalatın ve dolayısıyla dış ticaret açığının hızla genişlemesine neden olmuştur. Petrol fiyatlarının yükselmesiyle petrol alan sanayileşmiş ülkeler kendi ihracat fiyatlarını da yükseltmiş ve bu etki Türkiye'nin ödemeler dengesine doğrudan yansımıştır. Bütün bu etkiler 1977 yılından başlayarak ortaya çıkacak olan döviz darboğazının ilk işaretleri olmuştur. Ancak uygulanan iktisat politikasının bu işaretleri algılamadığı ya da ihmal ettiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan KİT açıkları da sözkonusu dönemde genişlemeye başlamıştır. Özellikle siyasal nedenli istihdam politikası, verimlilik artışına ve yönetime özen gösterilmemesi bu işletmelerin finans sorunlarını bir çıkmaza sokmuştur. Açıklar bütçeden karşılandığında çift enflasyonist talep baskısına neden olmuş, zamlarla finanse edildiğinde doğrudan fiyat endekslerine yansımıştır.

Enflasyon geniş bir dalgalanma içinde 1977 yılına doğru süregelirken sözkonusu yıl üretim ve talep yönünden enflasyonist etkileri güçlendiren yeni şartlar kendini göstermeye başlamıştır. Bunlar da şöyle sıralanabilir:

- Döviz darboğazından doğan ithal güçlükleri,
- Bu güçlükler nedeniyle serbest döviz piyasası üzerinden yapılan zorunlu ithal transferlerinin yarattığı çifte ödeme sorunu,
- Bozulan fizik mal dengelerinin yarattığı aşırı fiyat artışlarını engellemek için denetimlerin yoğunlaşması ama doğal olarak bu denetimin mal dengelerini büsbütün bozması,
- KİT açıklarının olağanüstü boyutlara varması,
- Petrol zamlarının devam etmesi, ama yurtiçine pek yansıtılmaması,
- Kur ayarlamalarının gerçekçi olmaması
- Kamu harcamalarında bütçe ödeneklerinin anlamını yitirmesi ve bütçe açığının kapanmasının enflasyonun kendi kendini üreten mekanizmasına bırakılması,
- Vergileme sisteminin iyice yozlaşıp önemli nakdi gelir sağlayan geniş grupları kapsam dışı bırakması.

Sözkonusu şartlar önemli maliyet ve talep baskıları yaratmakla birlikte bu dönemin son iki yılında yüksek oranlı fiyat artışları üzerinde asıl etkili olan, döviz darboğazının yarattığı ithal güçlüklerinin getirdiği eksik kapasite kullanımı ve üretim yavaşlaması ile geniş boyutlarda başvuru ve aşırı talep fazlalığı yaratan açık finansman uygulamasıdır. Özellikle açık finansmanın boyutlarına gösterge olarak aşağıdaki tabloda reel GSMH, emisyon, para arzı ve Merkez Bankası kredileri verilmiştir.

TABLO 3
GSMH, EMİSYON VE FİYATLAR

Yıllar	GSMH	Emisyon	Para Arzı	Merkez Bank. Kredileri	Fiyatlar
1970	100	100	100	100	100
1972	118	144	151	134	136
1974	134	236	255	314	214
1976	155	374	430	664	272
1977	161	559	597	1204	337
1978	166	817	807	1653	509
1979	165	1304	1265	2611	834
1980	163	1983	1999	4477	1728
1981	171	2777	2757	5951	2394
1982	179	3900	3806	5855	2999
1983	185	5250	5505	7935	3917
1984	196	6989	6389	5658	5956
1985	205	10015	8962	8357	8335

Tablo incelendiğinde onaltı yıllık dönemde katma değer yüzde 113 yükselirken, toplam talep artışının arkasındaki kaba gösterge olan emisyonun yüz ve para arzının doksan kat genişlediği göze çarpmaktadır. Öte yandan açık finansmanın yaklaşık göstergesi olarak Merkez Bankası kredileri aynı dönemde doksan katına kadar yükselmiştir. Böyle bir ekonomik ortamda fiyatların da seksendört kat artması doğaldır.

Ancak parasal göstergelerdeki bu olağanüstü genişlemenin arkasındaki nedenleri de incelemek gerekir. Çünkü para politikasını tek başına eleştirmenin soyut bir eleştiri olduğu açıktır. Örneğin, o yıllarda KİT açıklarının finansmanı, para arzını etkileyen başlıca etken olmuştur. Bu açıkların bir kısmı işletme zararlarından, bir kısmı da yatırım gereklerinden doğmaktaydı.

Kamu harcamalarına giderek artan biçimde yük getiren diğer bir faaliyet de destekleme alımları olmuştur. Söz konusu dönemde destekleme alımlarının hem boyutları genişlemiş, hem de kamu kesiminin tarımsal piyasaya giriş oranı yükselmiştir.

Kamu kesimi yalnızca belli tarım ürünlerinin destekleme alımlarında değil diğer bazı mamullerin alım satımlarında da üretici ya da kullanıcıyı desteklemek için önemli subvansiyon yükleri altına girmiştir. Örneğin, yalnızca gübre subvansiyonuna ait 1979 faturasının 45 milyar liraya ulaştığı hesaplanmıştır. Akaryakıttan ekmeklik una, demir çimentodan ulaştırma kesimine kadar uzanan geniş bir subvansiyon demetinin ya da subvansiyon benzeri uygulamaların kamunun fon akışı tahminlerini ve programlanmasını ne derece güçleştirip, finans yönetimini ne gibi çıkmazlara soktuğu ortadadır. Bu uygulamaların bütünüyle açık finansmana yol açtığı ya da yanlış ve gereksiz olduğu söylenemez. Gerek KİT politikasında, gerek subvansiyonlarda zorunlu siyasal, toplumsal ve hatta ekonomik nedenler olduğu açıktır. Ancak, bu kadar karmaşık ve biraz da gereksizce boyutları büyütülmüş kamu finansman uygulamasının bir ölçüde dönemsel ve bazen devamlı açık finansmana başvurmadan yürütülebileceğini söylemek güçtür.

1980-85 Döneminde Enflasyonu Devam Ettiren Nedenler

1980-85 gibi çok hareketli, yeni politikaların oluşturulduğu ve uygulandığı bir dönemde enflasyonu devam ettiren toplam arz ve toplam talep kaymaları, doğrudan iktisat politikası uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyimle enflasyon iktisat politikasının uyardığı bir olay haline gelmiştir.

İktisat politikasının en önemli amaçları

- Dış ödemelerde dengenin sağlanması
- Büyüme hızının yükseltilmesi ve
- Enflasyonun düşürülmesidir.

Ancak, bir amacın gerçekleşmesi çok kere diğer bir amacın olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır. Genellikle ödemeler dengesi ve büyüme amaçları için uygulanan politikalar enflasyonun düşürülmesini engellemiştir. Örneğin ihracatı teşvik etmek için alınan çeşitli tedbirler bir ölçüde hem toplam talep, hem de toplam arz bakımından enflasyonun süreklilik kazanmasına neden olmuştur.

Kamu yatırımlarının arttırılması büyüme hızını olumlu etkilerken yarattığı bütçe açıklarıyla enflasyonu sürekli hale getirmiştir.

Türk Lirasının devalüasyonu ihracatı arttırmış ama maliyetleri de yükselterek toplam arz eğrisinin olumsuz yönde kaymasına neden olmuştur.

Enflasyonun sürekliliğine neden olan arz yönünden gelen etkiler yanında 1980-85 döneminde bazı toplam talep şokları da olmuştur.

Toplam talebi oluşturan kalemlerdeki artışlar şunlardır:

- Başta kamu harcamaları olmak üzere bu dönemde değişen yoğunluklarda harcama artışları meydana gelmiştir.
- İhracat artışları da toplam talepte şiddetli şoklar yaratmıştır.

Toplam arz eğrisi esnek olsaydı, toplam talepte meydana gelen artışlar önemli fiyat yükselmelerine neden olmayabilirdi. Ancak, ekonominin yapısı, arzın artması için gerekli girdilerin arttırılması sürecinde dar boğazlar yaratmaktadır.

Emeğin bol ve işsizliğin yaygın olduğu öne sürülebilirse de arzın arttırılması için gerekli vasıflı işgücü ve yönetici eksikliği emek girdilerinde bile darboğazlar yaratmaktadır.

Üretimin arttırılması bir yönden ithalata bağlıdır. İthalat da döviz gerektirmektedir. Döviz arzı ise sınırlı olup darboğaz yaratacak bir yapıya sahiptir.

Üretimin arttırılması ayrıca döner sermayeye de ihtiyaç göstermektedir. Oysa 1980-85 döneminde paranın alternatif maliyeti büyük çapta artmıştır. Özellikle hükümetin aşırı borçlanma eğilimi, para ve sermaye piyasasında faizlerin yükselmesine, ikraz edilebilir fonların kıtlaşmasına yol açmıştır. Özel sektöre uygulanan sıkı para politikası da üretim artışı için gerekli döner sermayenin temininde darboğazlar yaratmıştır. Ayrıca bazı yerli hammaddelerde de darboğazlar oluşmaktadır. Böylece temel veya kritik sektörlerde meydana gelen talep fazlaları özellikle bu sektörlerin ürettiği mallarda fiyat yükselmelere yol açmaktadır.

Bütün darboğaz hallerinde temel girdilerin nisbi fiyatlarının yükselmesi genel fiyat düzeyine yükselmé yönünde bir ivme verdiği gibi, toplam arz eğrisinde maliyet enflasyonu yaratacak ek bir etki de yaratmaktadırlar.

Ayrıntılı bir inceleme, bütün bu enflasyonist sürecin kaynağını iktisat politikası kararlarının oluşturduğunu göstermektedir. İktisat politikası kararları, temel sektörlerde arz ile talep arasında dengesizlikler yaratacak mahiyettedir. Bunun sonucunda döviz, sermaye ve hammadde piyasalarında temel girdilerin arz esnekliği sınırlanmaktadır.

İç tüketim harcamalarında da aşırı talep artışları olduğu iddia edilebilir. Bununla birlikte inceleme konusu olan dönem zarfında uygulanan reel gelirleri azaltıcı politikalar iç tüketim harcamalarının etkisini sınırlamıştır.

Toplam talep artışlarından kaynaklanan ve girdi darboğazları yolu ile nisbi fiyatların değişmesine, maliyet enflasyonu yolu ile de arz eğrisinin sola kaymasına yol açan sürecin ötesinde KİT zamları da enflasyonist sürecin sürekliliğinde etkili olmuştur.

Ancak, toplam talepten kaynaklanan ve toplam arzı da etkileyen, veya otonom bir şekilde KİT zamları şeklinde arz eğrisini kaydıran faktörler enflasyon sürecinin sürekliliğini açıklamakta tek başlarına yeterli değildirler. Bu faktörler ekonominin bir, alt fiyat düzeyinden bir üst fiyat düzeyine çıkıldığını ve bu üst düzeyde dengeye ulaştığını gösterebilir ama enflasyonun sürekliliğini açıklayamazlar. Sürekli bir enflasyonun mekanizmasını başka faktörler de oluşturmaktadır.

Para otoriteleri para miktarını, enflasyon hızına eşit bir oranda arttırdıkları takdirde enflasyonun devamına da yol açmaktadırlar. Endojen para arzı mekanizması bu suretle sürekli bir enflasyonun açıklanmasının ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir.

Ancak endojen para arzı mekanizmasının dışında eksojen bir para arzı süreci de vardır. Merkez Bankasına borçlanmak suretiyle açığa müstenid kamu harcamaları, para otoritesinin sadece enflasyona uyum sağlamak için para arzını arttırması şeklinde yorumlanamaz.

Ancak açık bütçe siyasetini ve yarattığı para arzı artışlarını da enflasyonun bir fonksiyonu saymak mümkündür. Enflasyona karşı vergi gelirleri esnekliğinin kamu harcamalarının esnekliğinden düşük olması açık finansmana gidilmesinde ve enflasyonun sürekliliğini arttırmakta etkili olmaktadır.

Yirmi yıl süre ile uygulanmış ve bugünkü sanayiın yapısını etkilemiş olan ithal ikamesi sanayileşme stratejisi de enflasyonu besleyen çeşitli faktörlerin meydana gelmesine yol açmıştır.

İthal ikame stratejisi doğrultusunda kurulmuş olan imalat sanayileri yüksek maliyetlerle ve nisbeten verimsiz bir şekilde işlemektedirler. İç pazar için kurulmuş olmaları ölçek ekonomilerinden (economies

of scale) meydana gelebilecek kazançlardan yararlanmalarına imkan vermemektedir. Yerli bir teknolojik temelden yoksun olmaları, sermaye malları üreten sektörün gelişmemiş olması, ithal teknolojisine bağımlılık, sermaye yoğun ve yüksek maliyetli bir üretim yapısı oluşturmuştur.

Üretim yapısının aşırı bir himaye altında kurulmuş olması etkinliği engellemiş ve kronik şekilde kullanılmayan kapasite, imalat sanayiinin bariz bir özelliği olmuştur. Marjinal sermaye hasıla oranları yüksek belirlenmiş ve zaman içinde yükselmeye devam etmiştir.

Sanayide temerküz, ithal ikamesi sürecinin ve iç piyasa genişliğinin bir sonucudur. Rekabet eksikliği ve etkinlikten uzak olma, ekonominin arz kısmından kaynaklanan enflasyona müsait bir ortam yaratmaktadır.

Enflasyonla tarım sektörü arasında da çok boyutlu ilişkiler mevcuttur.

1980 yılına kadar uygulanan ithal ikame stratejisinin dayandığı sabit kur politikası ihracatı sınırlandırarak tarım sektörü üzerinde çok şiddetli bir olumsuz etki yapmıştır. Hala devam eden bu olumsuz fiyat etkisi, düşük tarımsal üretime yol açmaktadır. Düşük üretim de gıda maddelerinin nisbi fiyatlarını yükseltmektedir. İmalat sanayiinde de bunun sonucunda maliyetleri arttırıcı ilave bir baskı oluşmaktadır.

Enflasyonun sürekliliğinde kamu açıklarının önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Özellikle kamu tasarruf oranları bu durumu en bariz şekilde göstermektedir.

1979 yılında kamu tasarrufu toplam tasarrufun yüzde 15'inden ibaretti. Kamu tasarrufunun GSMH'ya oranı ise yüzde 2.7 olup, kamu yatırımlarının ancak yüzde 28.3'ünü finanse edebilmekteydi. Kamu tüketimi kamu tasarrufunun 4.07 katıydı.

1982 yılına kadar bu göstergelerde önemli düzeltilmeler olmuştur.

Kamu yatırımının toplam tasarrufa oranı 1979 ile 1982 arasında 0.52'den 0.57'ye, kamu tasarrufunun toplam tasarrufa oranı 0.15'ten 0.44'e, kamu yatırımının GSMH'ya oranı yüzde 9.5'ten yüzde 12'ye, kamu tasarrufunun GSMH'ya oranı yüzde 2.7'den yüzde 8.9'a, kamu tasarrufunun kamu yatırıma oranı yüzde 28.3'ten yüzde 74.8'e yükselmiştir. Kamu tüketimi kamu tasarrufunun 4.97 katından 1.2 katına inmiştir.

Bu olumlu gelişmeler bir gecikme ile etkilerini sürdürerek enflasyonun 1981'de yüzde 37.6'ya, 1982'de yüzde 32.7'ye ve 1983'te yüzde 28.8'e gerilemesine katkıda bulunmuştur.

1983 yılında kamu sektörünün bazı tasarruf göstergeleri yeniden olumsuz şekilde etkilenmiştir. Kamu yatırımının toplam tasarrufa oranı 0.55'e, kamu tasarrufunun toplam tasarrufa oranı 0.35'e, GSMH'ya oranı yüzde 7.3'e kamu yatırıma oranı 0.641'e gerilemiştir. Kamu tüketiminin kamu tasarrufuna oranı ise 1.38'e yükselmiştir.

1984 ve 1985 yıllarında kamu sektörünün enflasyonu besleyen eğilimlerinde düzeltilmeler olmasına rağmen 1983'te bozulan göstergelerin hepsi düzeltilmiş değildir.

Kamu tasarrufunun toplam tasarrufa oranı 1984 ve 1985'te tekrar yükseltilmiş, ancak 1985 yılında yüzde 43 ile yine de 1982 yılının altında kalmıştır. Kamu tasarrufunun GSMH'ya oranı 1983'te yüzde 7.3'ten 1984'te yüzde 7.8'e ve 1985'te yüzde 8.2'ye yükseltilmiş, fakat 1982 yılındaki yüzde 8.9'un üstüne çıkamamıştır.

TABLO 4
YATIRIM VE TASARRUF ORANLARI

Yıllar	Kamu Yatırımı/ Toplam Tasarruf	Kamu Tasarrufu/ Toplam Tasarruf	Kamu Yatırımı/ GSMH	Kamu Tasarrufu/ GSMH	Kamu Tasarrufu/ Kamu Yatırımı	Kamu Tüketimi/ Kamu Tasarrufu
1979	0.52	0.15	0.095	0.027	0.283	4.97
1980	0.51	0.25	0.115	0.052	0.458	2.34
1981	0.54	0.40	0.132	0.086	0.653	1.24
1982	0.57	0.44	0.120	0.089	0.748	1.20
1983	0.55	0.35	0.115	0.073	0.636	1.38
1984	0.56	0.39	0.110	0.078	0.704	1.14
1985	0.59	0.43	0.104	0.082	0.787	1.04

24 Ocak 1980 kararlarıyla başlatılan dışa dönük sanayileşme politikasının da enflasyonu tahrik edici yanları olmuştur. Enflasyonun kaynakları ayrıntılı bir şekilde incelenirken bu etkenler de hesaba katılmalıdır.

İhracatın teşviki altı yıllık dönem zarfında farklı uygulamalar göstermekle beraber vergi iadesi gibi kamu gelirlerini azaltan veya subvansiyon şeklindeki kamu transfer harcamalarını arttırıcı etkiler yapmıştır. Yoğun olarak kullanılan diğer bir araç ise döviz kurunun sık aralıklarla ayarlanması veya diğer bir deyimle Türk Lirasının devalüe edilmesidir. Buna petrol fiyatlarındaki şoklar gibi dış etkiler de eklenebilir.

Devalüasyonun ilk etkisi ithal malların yurtiçi fiyatlarını ve dolayısıyla genel fiyat düzeyini yükseltmesidir. Bu durum ise toplam arz eğrisini olumsuz yönde etkilemektedir.

Başlangıçtaki bu arz kayması veya arz şoku fiyat düzeyini yükseltirken deflasyoncu bir etki de yapmakta ve bu durum bir kısır döngünün tohumlarını ekmektedir. Çünkü para otoriteleri genel fiyat düzeyinin yükselmesi sonucu para arzını arttırmak eğilimine girmektedirler. Bunun sonucu olarak toplam talep eğrisi yukarı kayacaktır. Aynı zamanda firmalar devalüasyon sonucu fiyatları yükselen ithal mallarının maliyet artışları karşısında kendi mamullerinin fiyatlarına sürekli zam yapmaya çalışmaktadırlar. Ancak KİT zamlarının özel sektör firmalarının fiyat artışlarından daha aşırı olduğu da tespit edilmiştir. Toplam arz eğrisinin içe doğru biraz daha

kaymasına neden olan zamlar, para otoritelerinin para arzını arttırmaları suretiyle genel fiyat düzeyini daha da yükseltmiştir. Genel fiyat düzeyindeki yükselmeler yeni devalüasyonlara yol açmış ve enflasyoncu sürecin kısır döngüsünü sürdürmüştür.

Tarım sektörüne fiyatlar yolu ile teşvik getirilmesi yalnız tarımsal fiyatların artmasına değil imalat sanayiinde firmaların nisbi fiyatlardaki bu değişime tepki göstermelerine de yol açmıştır. Nitekim 1984 yılının ilk yarısında tarımsal ürün fiyatlarının oniki aylık artış oranı Ocak'ta yüzde 30'dan Haziran'da yüzde 75'e yükselirken, sanayi ürünleri fiyatları aynı dönemde yüzde 35'ten yüzde 50'ye çıkmıştır. Bu ikisinin ortalamasından oluşan genel fiyat düzeyi de Ocak ayında yüzde 33'ten Haziran ayında yüzde 55'e yükselmiştir.

Şubat 1984'te 73.5 olan tarımsal ürün nisbi fiyatları Mayıs ayında 78.9'a yükseldikten sonra Temmuz ayında sınai ürün fiyatlarının yükselmeye devam etmesi sonucu 73.5'e gerilemiştir. Altı ay zarfında sektörler arası ticaret hadleri dengesi kurulmuştur. Ancak Şubat'ta yüzde 35 olan enflasyon oranı Temmuz'da yüzde 55'e yükselmiştir.

1985 yılında ise bunun tersi olmuş, Mart ile Haziran arasında tarımsal ürün fiyatları yüzde 70'ten yüzde 18'e gerilemiştir. Sınai fiyatlar bundan etkilenmiş ve yüzde 50'den yüzde 40'a inmiştir.

Tarımsal fiyatlardaki düşmeyi sınai fiyatlar geçikmeli bir şekilde izlemektedir. Tarımsal fiyatlarda üç ay olan yükselme süreci sınai fiyatlarda yedi ay, üç aylık gerileme süreci ise sınai fiyatlarda dokuz ay olmaktadır.

Buraya kadar sayılan enflasyon nedenleri arasında tabii en önemlisi hükümetin çok yanlış faaliyetlerinin toplam etkisi, yani özetle kamu kesiminin açıklarıdır.

Bu konuda göze çarpan ve enflasyonu körükleyen en önemli etken, son zamanlara kadar hükümet harcamalarının enflasyonla birlikte artması, ancak vergi gelirlerinin reel olarak gerilemesidir. Enflasyona karşı harcama esnekliğinin vergi esnekliğinden yüksek olması kamu açıklarının büyümesine neden olmaktadır. Enflasyon hızını yükselten bu açıklar belirli bir genişleme sürecini de harekete geçirmektedir. Başlangıçtaki bir enflasyoncu şok, harcamalar ve vergiler üzerindeki etkisi sonucu bütçe açıklarına neden olmakta, bütçe açıkları para arzının artmasına ve toplam talepte dışa doğru bir kaymaya yol açmakta, bunu toplam arzda içe doğru bir kayma izlemektedir. Enflasyonu devam ettiren son bir neden olarak da beklentilerin üzerinde durmak gerekmektedir.

Belli bir dönem boyunca fazla değişiklik göstermeyen enflasyon sürecinin uzunca bir süre devam edeceği beklentisi giderek yaygınlaşmakta ve çeşitli vadeli muamelelerin etkisi altında bu beklentiler süreklilik kazanmaktadır. Vadeli mevduat, kredi, ücret mukaveleleri, kira mukaveleleri mevcut enflasyon oranının geleceği ait uzantısını oluşturmaktadır. Buna (inertial) aldığı hızla süregelen enflasyon da denilmektedir. Toplam talepten, ve/veya toplam arzdan bir şok gelmediği takdirde beklenen enflasyon oranı aynen devam etmektedir. Mesela, mevcut enflasyon oranı yüzde 32 ise ve bunun

fazla değişmeyeceği bekleniyorsa maliyetler yılda 32 oranında arttırılacak ve toplam arz eğrisi yılda yüzde 32 oranında içe doğru kayacaktır. Para ve maliye politikası üretimi potansiyel düzeyinde tutmayı hedefliyorsa talep de yüzde 32 oranında artacak ve toplam talep eğrisi yüzde 32 oranında dışa doğru kayacaktır. Bu suretle toplam arz ile toplam talebin kesişme noktası da her yıl yüzde 32 oranında yukarıya kayacaktır. Yani kısaca, yüzde 32'lik enflasyon beklentisi yüzde 32'de süregelen bir enflasyon yaratacaktır.

Geçmişten Alınan Dersler

Yakın tarihteki enflasyon dönemlerini hatırlamak için geriye doğru bakıldığında dikkat edilecek en önemli nokta her enflasyon sürecinde büyümenin, herhangi bir istikrar politikası uygulamasına gidilmeden önce yavaşlamaya başlamış olmasıdır.

Enflasyonun tek bir nedene bağlanamayacağı açıktır. Toplam talebi ve toplam arzı oluşturan çeşitli faktörler değişik zamanlarda, değişik oranlarda ve değişik geçikmelerle enflasyonu etkilemiştir. Para arzındaki artışlar toplam talebi etkilemesi bakımından bu faktörlerden yalnızca biridir. Ancak, parasal genişlemeler enflasyonun biricik nedeni olmasa bile diğer nedenlerin meydana getirdiği enflasyonun sürekliliğine neden olmaktadır.

Enflasyonist sürecin durdurulması ve geriye doğru işletilmesi için önerilebilecek önlemler aslında basit reçetelere dayanmaktadır. Ama bu basitlik görünüştedir. Uygulamanın toplumsal ve hatta siyasal sınırlamalarına da algılayabilmek zorunludur. Öte yandan dış ekonomik ilişkilerden doğan şartların kolay değiştirilemez nitelikleri de dikkate alınmalıdır.

Önce ekonomide talep baskısı yaratan açık finansman eğilimleri hafifletilmelidir. Açık finansmanı önlemenin birinci şartı gerçek finans kaynaklarını genişletmektir. Başka bir deyişle, gerek özel tasarrufları, gerek kamu tasarruflarını, enflasyonist sürecin niteliklerine rağmen teşvik edilebilecek ve arttırılabilecek gerçekçi bir faiz ve vergi politikası uygulaması üzerinde durmak zorunludur. Negatif faiz oranlarıyla özel tasarrufları teşvik etmenin imkanı yoktur. Öte yandan vergileme sisteminde kamu kaynaklarını enflasyon oranından daha hızlı genişletebilecek imkanlar aranmalıdır. Şu halde, öncelikle tasarruf edenlere pozitif faiz geliri sağlayacak bir uygulama ile şimdiye kadar vergi yasaları kapsamı dışında kalanları da kapsayacak, siyasal ve toplumsal sınırlamaları dikkate alan bir vergi politikası, hem gerçek finans kaynaklarını genişletmek, hem de tüketim harcamalarını disiplin altına almak için zorunlu politikalar olarak nitelelenebilir. Bu arada fiyat artışlarını önleyemeyen, aksine önemli rant gelirleri sağlayıp gelir dağılımını bozan denetimlerin tümünü kaldırmak gerekir. Zaten enflasyon sürecinde fiyat denetimlerinde ısrar etmek, hem vergi denetimi dışında kalan haksız kazançlara neden olarak vergi gelirlerini sınırlamakta, hem de görünür bir sonuç vermeyerek kamunun saygınlığı ve güvenirliliği üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Fiyat denetimleri bunun ötesinde arzı kısıp talebi uyararak fizik mal dengelerinin bozulmasına neden olmaktadır.

Kaynakları geliştirme yanında açık finansmanı önlemenin ikinci koşulu talep fazlası yaratan harcamaları denetim altına almaktır. Aslında rasyonel para politikasının arkasında yatan gerçek de budur. Özel harcamaları doğrudan sınırlamak çok güçtür. Ancak yukarıda esasları açıklanan faiz ve vergi politikasının bu konuda anlamlı boyutlarda dolaylı etkiler yarattığı açıktır. Kamu harcamalarının denetiminde ise önde gelen araç bütçedir. Harcamaların daha mali yıl ortalarında ödenekleri aşma eğilimine girmesi önlenmelidir. Kamunun finans programı gerçekçi biçimde ele alınıp ödenekler ona göre belirlenmeden bütçenin denetim aracı olma niteliğine kavuşması ve harcamaların disiplin altına alınması ihtimali yoktur.

Ancak bu şekilde kamunun ve dolayısıyla ekonominin parasal genişlemesi yavaşlatılıp sonuç olarak da enflasyon denetim altına alınabilir. Maliye politikasıyla desteklenmeyen bir para politikası uygulamasının, otonom bir hüviyet kazanarak başarılı olmasına imkan yoktur.

BÖLÜM II

ENFLASYONUN KANTİTATİF ANALİZİ

Bir ekonomide üretilen malların büyük bir kısmı başka malların üretiminde kullanılmaktadır. Bu nedenle bir malın fiyatının artması malın girdi olarak kullanıldığı bütün mamullerin fiyatını etkiler. Bu etkileşimi dikkate almak için girdi/çıktı tablosundan yararlanılabilir. Sektörlerdeki fiyatlar aşağıdaki gibi belirlenebilir.

$$F = (I - A')^{-1} V$$

F - Fiyat Vektörü

A - Teknik Katsayılar Matrisi

V - Katma Değer (ücret, kâr gibi ayırım yapılabilir.)

Ülkemiz için en son yayınlanmış girdi/çıktı tablosunun 1973 yılına ait olması bu tip bir analizin ertelenmesine neden olmaktadır.

Doğrudan etkiler sektör payları yardımı ile incelenebilir. Buna göre gayri safi yurtiçi deflatörüne tarım deflatörünün katkısı yüzde 28,18, sanayi deflatörünün katkısı yüzde 21,93'dür. (Tablo 1)

Bu katkılar 1968 yılı sektör payları kullanıldığından geçerlidir. Eğer 1985 yılı payları kullanılsa tarımın katkısı 17.5, sanayinin katkısı 31.6 olacaktır. Gayrisafi milli hasıla deflatöründeki artış ise 1985 yılı için yüzde 43.7 değil, 44.8 olacaktır. Bu sonuca Tablo 1'de verilen sektör payları ile Tablo 2'de verilen deflatörlerdeki artış yüzdeleri kullanılarak ulaşılabilir.

$$F_{gsmh} = \sum_{i=1}^n b_i \dot{F}_i$$

\dot{F}_{gsmh} - gayrisafi milli hasıla deflatöründeki yüzde artış

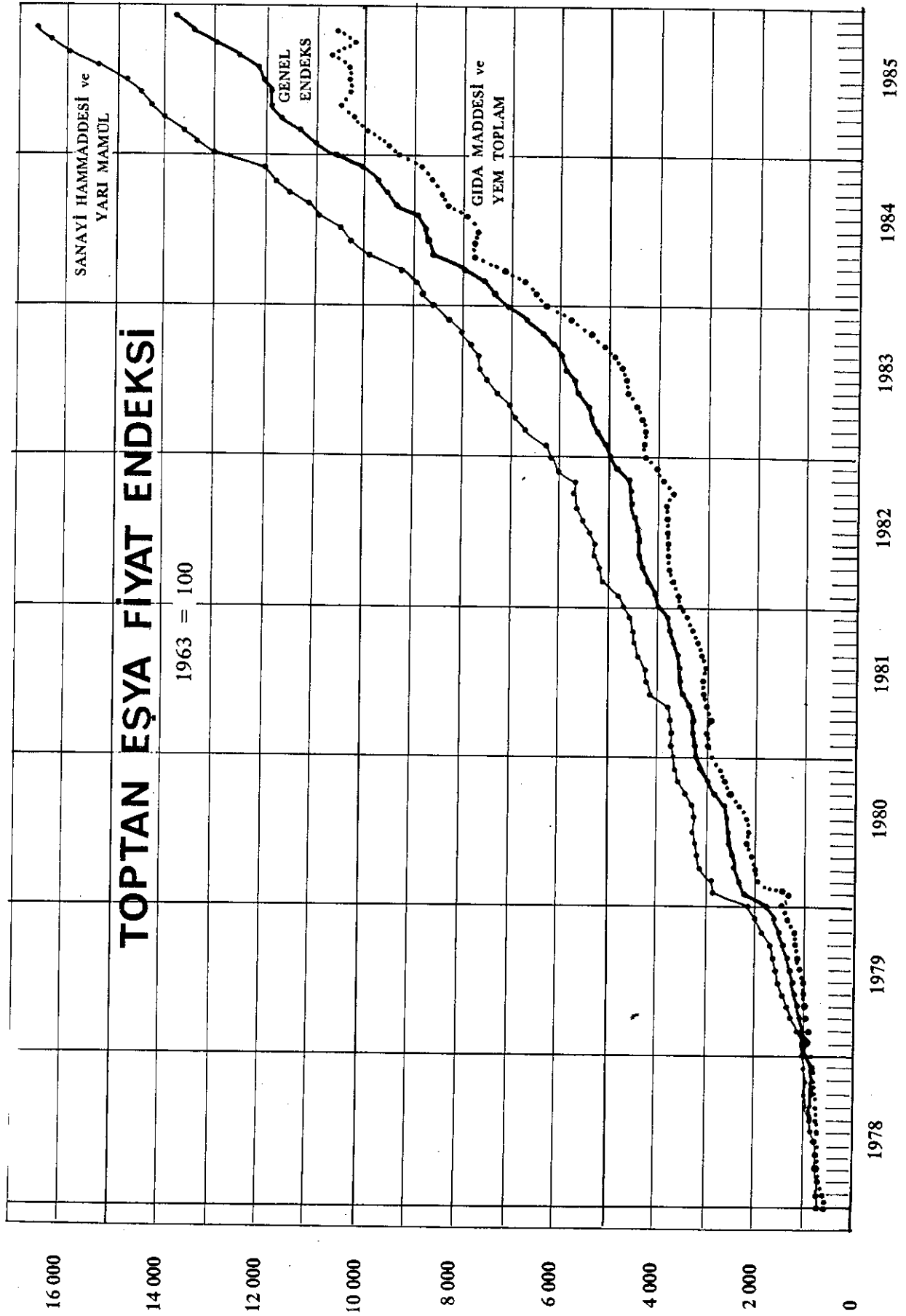
b_i - Tablo 1'de verilen sektör payları

\dot{F}_i - i sektörü deflatöründeki yüzde artış

TABLO 1

GAYRI SAFİ MİLLİ HASILA İÇİNDE
SEKTÖR PAYLARI

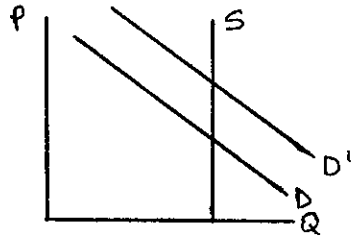
	<u>1968</u>	<u>1985</u>
Tarım	28,18	17,5
Sanayi	21,93	31,6
Madencilik	1,70	2,3
İmalat	18,99	25,1
Elektrik,gaz,su	1,24	4,2
İnşaat	6,63	3,8
Ticaret	10,82	17,2
Ulaştırma , Haberleşme	7,52	9,9
Mali Müesseseler	2,63	3,0
Mesken gelirleri	5,17	4,1
Serbest Meslek ve Hizmetler	5,08	5,5
Devlet Hizmetleri	8,93	5,2
İthalat Vergileri	0,95	3,7
Dış Alım Gelirleri	0,27	0,7
(-) İza'fi banka hizmetleri	-1,57	-1,5

1968 - 1985 döneminde en yüksek fiyat artışları elektrik, gaz, su ve madencilik sektörlerinde ve ithalatta görülmüştür (Tablo 2). Elektrik gaz, su fiyatları 190 misli artmıştır. Aynı dönemde tarımsal ürün destekleme fiyatları 70, ortalama ücretler (SSK) 61, gayrisafi milli hasıla deflatörü 107 misli artmıştır.

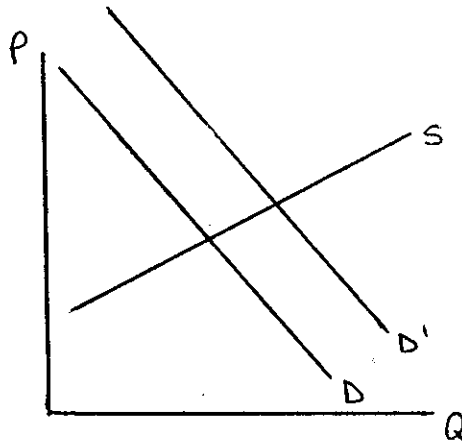
Güdümlü fiyatlar dışında genelde iki tür fiyattan söz edilebilir.

- 1) Genellikle talep tarafından belirlenmekte olan fiyatlar. Arzı belirli bir dönem için kısıtlı olan tarım ürünleri ve bazı önemli hammadeler bu grupta düşünülebilir. Talepteki bir artış, arz esnek olmadığından, fiyatları arttırır. Tarım ürünleri arzını kısa dönemde arttırma imkanı yoktur. İthalat imkanı ve stoklar mevcut olsa bile genelde bir yıl kadar bir süreye ihtiyaç vardır.

P - Fiyat
Q - Miktar
D - Talep Eğrisi
S - Arz Eğrisi

- 2) Genellikle arz tarafından belirlenen fiyatlar. İmalat sanayiinde arzı arttırmak için tarımda olduğu gibi uzun bir süre beklemeye gerek yoktur. Özkaynak, döviz ve enerji darboğazı olmadığı durumlarda üretim artan talebe daha çabuk cevap verebilir. Özellikle düşük kapasitede çalışan sektörlerde arz esnekliğinin tarıma nazaran daha yüksek (en azından belirli bir üretim aralığında) olduğu düşünülebilir. 1985 yılında kapasite kullanım oranının yüzde 72'yi geçmiş olduğu dikkate alınırsa bu varsayımın pek bağlayıcı olmadığı görülebilir.

TABLO 2

DEFLATÖRLER, İTHAL FİYAT ENDEKSİ VE
ÜCRETLER (1968 = 100)

Deflatörler	1980	1984	1985
Tarım	2010,7	6670,0	9185,1
Sanayi	2265,4	8321,0	12355,1
Madencilik	1717,3	8978,6	13978,9
İmalat	2333,2	8156,0	11558,5
Elektrik,gaz,su	2084,8	9538,8	19004,2
İnşaat	1652,5	5253,0	7442,2
Ticaret	2461,3	9138,6	12861,8
Ulaştırma-Haberleşme	2269,8	8403,6	12172,9
Mali Müesseseler	1706,8	7277,6	10642,2
Mesken Gelirleri	1824,2	6321,2	8938,4
Serbest Meslek ve Hizmetler	2243,1	8100,2	11626,8
Devlet Hizmetleri	1838,0	4389,1	5795,5
GSMH	1055,7	7466,0	10734,7
İthalat Fiyat Endeksi (TL)	5204	18693	-
İthalat Fiyat Endeksi (\$)	609	461	-
Ortalama Ücret Haddi (SSK)	1513	4634,8	6131,2
Tarımsal Ürün Destekleme Fiyat Endeksi	1652,6	5418,3	7044,7

Bu durumda talep arttığında fiyatın fazla artmaması beklenir. Fiyatı asıl etkileyen maliyettir. Maliyetler (hammadde, işgücü, finansman) arttığında, kâr seviyesini korumak amacıyla fiyat artacaktır. Aşağıdaki formül bunu göstermektedir.

$$F = (1 + m) \text{ OTM}$$

F - Fiyat

OTM - Ortalama Maliyet

m - kâr marjı

Regresyon analizlerine göre kâr marjı özel kesim için 0.32, kamu kesimi için 0.27'dir. 1971-1982 döneminde bu marjlarda özel kesimde fazla bir değişme olmamış, kamu kesiminde ise bir düşme gözlenmiştir. (Tablo 3)

TABLO 3

KÂR MARJİ VE EĞİLİMİ

<u>Özel Kesim</u>	<u>Kamu Kesimi</u>
$Y = -788.205 + 1.3244 (W + M)$ $(-0.189) \quad (284.4)$	$Y = 4829.188 + 1.2696 (W + M)$ $(0.47) \quad (69.8)$
$\bar{R}^2 = .99, \quad D.W. = 1.26$	$\bar{R}^2 = 0.99, \quad D.W. = 1.56$
$\left(\frac{Y}{W+M}\right) = -9.253 + 0.0053 t$ $(-1.66) \quad (1.89)$	$\left(\frac{Y}{W+M}\right) = 119.996 - 0.06 t$ $(7.86) \quad (-7.77)$
$\bar{R}^2 = 0.191, \quad D.W. = 0.81$	$\bar{R}^2 = 0.843, \quad D.W. = 0.82$
Not: Y- Üretim (çıktı) M- girdi, W- ücret fonu, t- yıl	

1) İmalat Sanayiinde Maliyet ve Fiyatlar

Büyük imalat sanayiinde fiyat belirlenmesine çeşitli faktörlerin katkıları ayırım yöntemi ile görülebilir.

$$F = (W + M + K) / Q$$

F - fiyat

W - Ücret Fonu

M - Girdi

K - Kâr

Q - Üretim Miktarı

Yüzde değişmeler biçiminde yazılırsa:

$$\dot{F} = a(\dot{W} - \dot{O}) + b(\dot{M} - \dot{Q}) + c(\dot{K} - \dot{Q})$$

a, b, ve c ücret, girdi ve kârın toplam üretim değeri içindeki paylarıdır. ve toplamaları 1'e eşittir. Dolayısıyla her faktörün doğrudan katkısını üretim değeri içindeki paylara bakarak görmek mümkündür. Toplam üretim içinde en yüksek paya girdiler sahiptir. Girdilerin payı özel kesimde yüzde 64-72, kamu kesiminde ise yüzde 41-68 arasında değişmektedir. Kâr payı özel kesimde 18-26, kamuda 17-47 arasında seyretmektedir. Ücretlerin payı özel kesimde yüzde 8-12, kamu kesiminde 8-19 arasında oynamaktadır. (Tablo 4)

T A B L O 4

BÜYÜK İMALAT SANAYİNDE FAKTÖR PAYLARI BÜYÜME ORANI ve FİYAT ARTIŞLARI

	Kamu Kesimi				Özel Kesim	
	Ücret	Girdi	Kâr	Ücret	Girdi	Kâr
1950	8,9130	71,5400	19,5470	15,0480	53,9670	30,9860
1951	8,8400	72,6600	18,5000	14,3470	54,5950	31,0570
1952	9,8730	70,2590	19,8670	13,7160	47,9440	38,3400
1953	10,0830	67,6910	22,2260	14,8870	48,7310	36,3820
1954	9,9570	67,7360	22,3070	15,1740	52,4390	32,3870
1955	9,4350	68,7600	21,8050	13,9710	54,2540	31,7750
1956	9,5420	67,8310	22,6260	14,6310	57,5330	27,8360
1957	9,7230	66,7600	23,5170	14,7200	55,2630	30,0170
1958	11,0510	65,5620	23,3870	13,2380	57,3720	29,3910
1959	10,7500	67,8490	21,4010	12,0940	51,7600	36,1460
1960	10,8880	69,4460	19,6660	11,9690	49,6250	38,4070
1961	10,6340	68,5080	20,8580	13,7360	49,0030	37,2610
1962	10,7890	67,6970	21,5140	13,8600	50,4860	35,6540
1963	9,2550	71,3740	19,3710	12,2270	59,6680	28,1050
1964	9,8300	70,5980	19,5710	12,7290	57,5960	29,6750
1965	9,8900	67,2860	22,8250	11,2980	51,0970	37,6050
1966	9,7620	67,0330	23,2050	11,4200	54,8740	33,7060
1967	10,0860	69,3190	20,5950	10,5480	43,8190	45,6330
1968	10,2210	69,0990	20,6800	11,0830	41,5460	47,3710
1969	10,8330	66,8830	22,2840	11,4050	42,0420	46,5540
1970	11,4440	64,6690	23,8870	11,7230	42,5370	45,7360
1971	11,7800	65,2720	22,9480	10,8450	42,3630	46,7920
1972	10,1750	65,8200	24,0060	10,3340	45,0780	44,5890
1973	10,0370	67,6010	22,3620	11,3530	49,0310	39,6160
1974	10,0050	69,2950	20,7000	9,7460	52,3580	37,8960
1975	10,3580	71,2160	18,4260	12,3690	55,6280	32,0030
1976	11,3850	67,2450	21,3700	12,3950	54,9930	32,6120
1977	12,1440	64,9070	22,9490	15,3200	62,1260	22,5540
1978	12,6860	61,6980	25,6160	19,0280	58,9350	22,0370
1979	11,8490	62,7240	25,4280	19,1280	60,3200	20,5520
1980	10,4000	63,5180	26,0820	15,0150	67,9900	16,9950
1981	9,6030	66,0390	24,3580	12,8610	68,7530	18,3850
1982	9,5300	66,2600	24,2100	9,9590	66,3810	23,6600
1983	8,7240	66,8510	24,4250	8,7100	64,5480	26,7420

Regresyon analizi sonucu elde edilen a, b ve c oranları özel kesim için 0.10, 0.68 ve 0.21, kamu için 0.15, 0.55 ve 0.31'dir. (Tablo 5, Tablo 6)

TABLO 5
FAKTÖR PAYLARI ve FİYAT ARTIŞLARI

Özel Kesim:
$\hat{F} = -0.1005 + 0.1071 (\hat{W}-\bar{Q}) + 0.6786 (\hat{M}-\bar{Q}) + 0.213 (\hat{K}-\bar{Q})$ (-0.90) (15.15) (136.5) (40.20)
$\bar{R}^2 = 0.99, D.W. = 2.35, F = 41681.7, TSH = 0.30$
Kamu Kesimi:
$\hat{F} = -1.049 + 0.155 (\hat{W}-\bar{Q}) + 0.5507 (\hat{M}-\bar{Q}) + 0.3105 (\hat{K}-\bar{Q})$ (-2.12) (7.18) (36.69) (29.39)
$\bar{R}^2 = .99, D.W. = 1.62, F = 3043.5, TSH = 1.58$

TABLO 6
ÖZEL KESİM İMALAT SANAYİİNDE FİYAT ARTIŞLARININ KAYNAKLARI
1980 - 1984 (Yüzde)

Birim Emek Maliyeti	10,72
Birim diğer faktörler (kâr,aşınma,vergi,vs.)	21,32
Birim Girdi Maliyeti	67,96
İthal Fiyat Artışı (TL)	9,62
İthal Fiyatı (\$)	-2,59
Devalüasyon	12,23
İmalat Sanayi Girdileri	25,15
Ticaret Payı	7,26
Tarım Girdileri	11,57
Madencilik Girdileri	4,07
Elektrik Girdileri	2,02
Ulaştırma-Haberleşme Payı	3,98
Hizmetler ve Bankacılık	4,28

İmalat sanayi deflatörü ve büyük imalat sanayiindeki büyümelere bakınca fiyat artışlarının yüksek olduğu dönemlerde girdinin paylarının da yüksek olduğu görülmektedir. Bunun nedeni imalat sanayi toplam girdilerin yüzde 45'ini kendisinden almasıdır. Dolayısıyla bu kesimde fiyatların yavaşlaması girdi maliyetini düşürecek ve ilave yavaşlamalara neden olacaktır. Sadece bu sonuç bile girdi/çıktı tablosunun enflasyon analizi için de gerekli olduğunu göstermektedir. Yeni toptan eşya fiyat endekslerine göre 1981-1985 döneminde kamu kesimindeki fiyat artışları daha fazladır. Özellikle enerji sektöründeki artış düşündürücüdür (Tablo 7). Bu dönemde enerji fiyatları 6.34 misli artmıştır. Elektrik fiyatları ise 6.65 misli bir artış göstermiştir. Genel endeksteki artışın 3.568 misli olduğu dikkate alınırsa temel girdi olan elektrik fiyatındaki artışın önemi rahatlıkla görülebilir. Bu fiyatların arttırılmasının nedeni Kamu İktisadi Teşebbüslerinin kâr etmelerini sağlamak ve bütçeye olan yüklerini azaltmaktır. Bu amaca ulaşılmıştır. Geçici rakamlara göre TEK 277 milyar kâr etmiştir. Ancak bu gayretler denk bütçeyi gerçekleştirmeye yetmemiştir.

Kredi faizlerindeki artışların da maliyetleri arttırıcı etkisi olmuştur. (Tablo 8).

Toptan eşya fiyat endeksinde 1985 gayrisafi milli hasıla payları dikkate alınarak oluşturulan ağırlıklar kullanılırsa 1985 yılındaki fiyat artışları yüzde 43,23 değil 47,30 olacaktır. 1984 yılı için bu oranlar 50,33 ve 60,83'dur. Bu, son iki yılda gerçek fiyat artışlarının endekste yansıtılamadığının bir delilidir. (Tablo 9, 10).

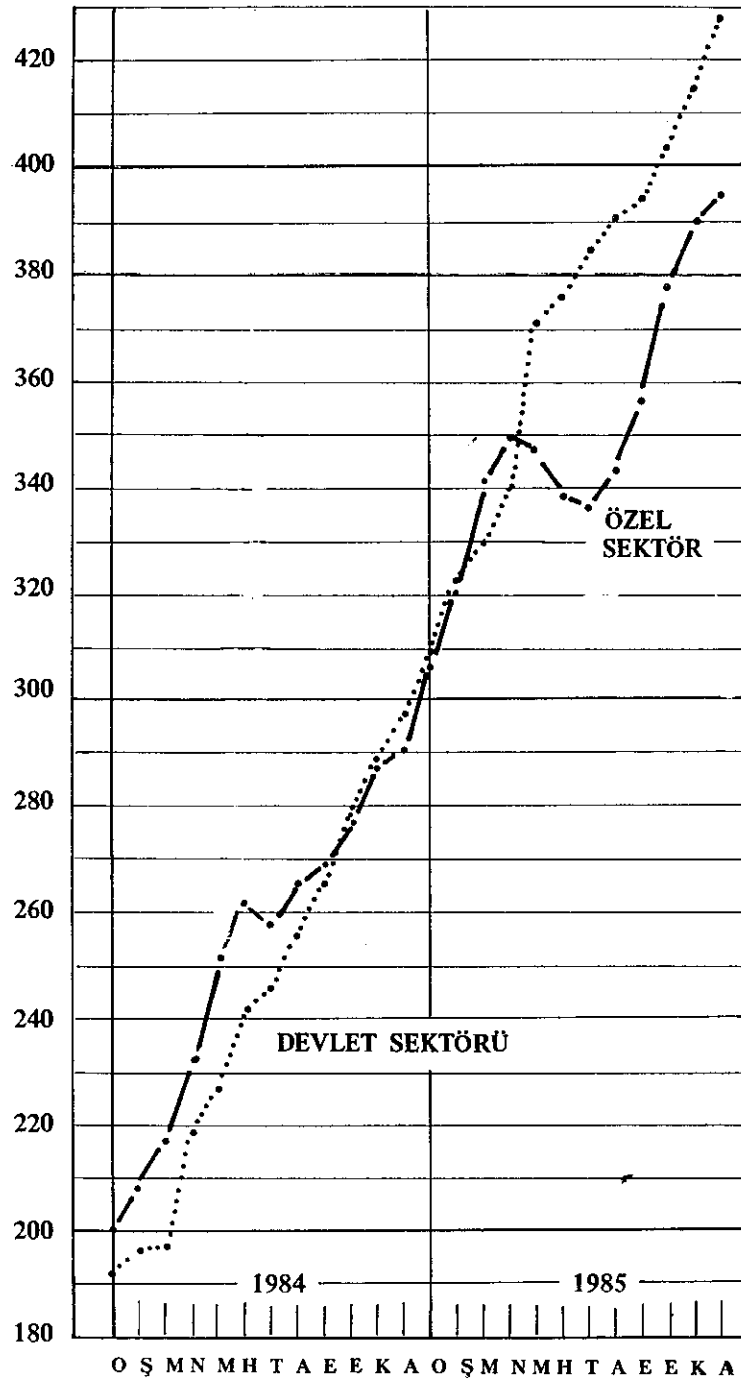
İmalat sanayiinde girdi maliyetlerini önemli ölçüde etkileyen diğer bir faktör ithal fiyatlarıdır. 1968 yılında 100 olan ithal fiyat endeksi 1984 yılında 18693 olmuştur. Aynı dönemde imalat sanayiinin fiyat endeksi 100'den 8156.7'ye, ihracat fiyatı ise 10998.5'e yükselmiştir. Dolar olarak ithal fiyatı 461'e, ihracat fiyatı ise 267.3'e çıkmıştır. 1968-1984 döneminde ithal fiyatları imalat sanayi deflatöründen 2.3 misli daha fazla artmış ve bu fiyat artışı daha çok Türk Lirasının değer kaybına bağlı kalmıştır. (Tablo 11). Elbette sanayi mamullerinin artan fiyatları ihracatımızı zorlaştırmakta ve içeride üretilen bu mamullerin rakiplerini dışardan daha ucuza ithal etme imkanını yaratmaktadır. Bu ise döviz kıtlığına ve ilave devalüasyona zemin hazırlamaktadır. İç fiyatlarda yüzde 10'luk enflasyon yüzde 16'lık devalüasyon gerektirmektedir. (diğer etkenler sabit kaldığında (Tablo 12)

Dış ticaret haddindeki kötüleşmeden dolayı kayıplar büyük olabilmektedir. 1984 yılında 7.1 milyar dolar olan ihracatımız eğer 1968 yılındaki fiyatlar geçerli olsa idi 2.656 milyar dolar, 10.8 milyar dolar olan ithalatımız 2.343 milyar dolar olacaktı. 3.7 milyar dolar dış ticaret açığı yerine 0.3 milyar dolar fazla gerçekleşecekti. Yani dış ticaret haddindeki 1 puan düşmenin ortalama yükü 95 milyon dolar olmaktadır. (Devlet İstatistik Enstitüsü İthalat ve İhracat Fiyat endekslerini 1984'ten sonra yayınlamadığı için analizde 1984 verileri kullanılmıştır.)

TABLO 7
TOPTAN EŞYA FİYAT İNDEKSLERİ (1981=100)

<u>Genel İndeks</u>	<u>Kamu</u>	<u>% değişim</u>	<u>Özel</u>	<u>% değişim</u>	<u>Toplam</u>
1982	128,8	28,8	126,3	26,3	127,0
1983	163,9	27,3	166,4	31,8	165,7
1984	242,1	47,7	251,9	51,4	249,1
1985	372,4	53,8	350,5	39,1	356,8
1986 (Nisan)	461,8		439,8		446,1
<u>Tarım</u>					
1982	-		124,5	24,5	124,5
1983	-		163,4	31,2	163,4
1984	-		257,4	57,5	257,4
1985	-		353,6	37,4	353,6
1986 (Nisan)			436,4		436,4
<u>Madencilik</u>					
1982	141,1	41,1	173,8	73,8	149,3
1983	168,8	19,6	213,6	22,9	179,9
1984	233,0	38,0	317,5	48,6	254,0
1985	392,3	68,4	488,3	53,8	416,2
1986 (Nisan)	425,3		426,5		425,6
<u>İmalat</u>					
1982	126,0	26,0	126,8	26,8	126,5
1983	163,0	29,4	167,8	32,3	166,0
1984	237,6	45,8	246,6	47,0	243,2
1985	344,6	45,0	345,6	40,1	345,2
1986 (Nisan)	425,8		442,6		436,3
<u>Enerji</u>					
1982	145,7	45,7	-		145,7
1983	183,2	25,7	-		183,2
1984	321,2	75,3	-		321,2
1985	634,6	97,6	-		634,6
1986 (Nisan)	859,9				859,9
<u>Elektrik</u>					
1982	148,4	48,4	-		148,4
1983	186,1	25,4	-		186,1
1984	333,5	79,2	-		335,5
1985	665,8	99,6	-		665,8
1986 (Nisan)	926,7		-		926,7

DİE TOPTAN EŞYA FİYAT ENDEKSİ
1981 = 100

TABLO 8

İMALAT SANAYİ KREDİLERİ FAİZLERİ VE MALİYETLER

	<u>İmalat Sanayi Kredileri</u> Toplam Krediler	<u>İmalat Sanayi Kredileri</u> İmalat Sanayi Katma Değeri	<u>İmalat Sanayi Kredi Faizi</u> İmalat Sanayi Katma Değeri
1979	34,45	32,67	6,1
1980	32,59	26,50	7,60
1981	32,49	28,38	17,03
1982	29,17	25,33	17,73
1983	21,00	17,44	13,08
1984	26,45	17,94	14,35
1985	25,02	23,06	17,29

TABLO 9

TOPTAN EŞYA FİYAT İNDEKSİNDEKİ PAYLAR

	<u>1981 Sektör Payı</u>	<u>Kullanılan Endeks Ağırlığı</u>	<u>1985 Sektör Payı</u>	<u>Endekste Olması gereken Ağırlık</u>
Tarım	20,6	30,39	17,5	35,64
Madencilik	2,0	2,98	24,3	4,68
İmalat	23,0	64,25	25,1	51,12
Hizmetler	2,0	2,38	4,2	8,55

TABLO 10

TOPTAN EŞYA FİYAT İNDEKSİNDE DEĞİŞMELER

	1981 DİE Ağırlıklarıyla	% Değişme	1985 GSMH İçindeki paylara göre yapılan ağırlık	% Değişme
1981	100		100	
1982	127	27,0	128,5	28,50
1983	165,7	30,47	158,8	23,60
1984	249,1	50,33	255,4	60,83
1985	356,8	43,23	376,2	47,30
1986(Nisan)	446,1		472,0	

TABLO 11

İTHALAT FİYAT İNDEKSİ ve ZİMNİ KUR
(1968 = 100)

	P(Dolar)	P (TL)	$\frac{P (TL)}{P(Dolar)}$	Zımnı Kur
1977	246,7	547,2	1,993	18,09
1978	312,7	848,7	2,714	24,63
1979	385,3	1473,3	3,823	35,21
1980	609,0	5204,0	8,545	77,54
1981	616,0	7625,5	12,379	112,20
1982	610,2	11124,1	18,23	165,27
1983	519,6	13179,0	25,36	230,3
1984	461,0	18693,0	40,549	375,1

TABLO 12

DÖVİZ KURU (e), ALTIN FİYATLARI (A_T, A_L) ve ENFLASYON ORANLARI (P_T, P_{USA})

$$\ln e = 1.6644 + 0.9505 \ln (A_T/A_L) \\ (55.93) \quad (32.78)$$

$$\bar{R}^2 = 0.95, \quad D.W. = 2.087, \quad F = 1074.47, \quad TSH = 0.0577, \quad \hat{\rho} = 0.5246$$

$$\ln e = 0.1444 + 1.1633 \ln (P_T/P_{USA}) \\ (4.74) \quad (25.59)$$

$$\bar{R}^2 = 0.921, \quad D.W. = 1.98, \quad F = 654.65, \quad TSH = 0.025, \quad \hat{\rho} = 0.836$$

$$\ln e = 0.7372 + 0.3240 \ln (A_T/A_L) + 0.8699 \ln (P_T/P_{USA}) \\ (6.81) \quad (5.37) \quad (10.86)$$

$$\bar{R}^2 = 0.9878, \quad D.W. = 1.47, \quad F = 2264.65, \quad TSH = 0.0329, \quad \hat{\rho} = 0.4544$$

Not: A_T - İstanbul Külçe Altın Fiyatı,

A_L - Londra Külçe Altın Fiyatı

P_T - Toptan Eşya Fiyat Endeksi,

P_{USA} - ABD Sanayi Mamulleri Fiyat İndeksi

2) Talep Unsurları ve Fiyatlar

1968-1985 döneminde özel tüketimin gayri safi milli hasıla içindeki payı yüzde 69,25'den 73,43'e çıkmıştır. Sabit sermaye yatırımlarında da son yıllardaki azalmaya rağmen 1968-1985 döneminde bir artış mevcuttur. (Tablo 14, 15).

Sabit sermaye yatırımlarının bileşiminde bir değişme söz konusudur. 1980-1984 döneminde ağırlık ulaştırma-haberleşme, enerji gibi uzun vadede üretim artışına neden olabilecek alanlara kaydığından bu yatırımlar talebi artırıcı özellik taşımaktadırlar. (Tablo 16). Ancak bunların GSMH içindeki payı ihracatın payının altındadır. Son yıllarda talebi arttırıcı etkisi olan belediyelerin yatırım harcamalarına da dikkati çekmek gerekir.

Dış ticaretin sanayi için artan önemi (Tablo 13) yardımı ile görülebilir. Tabloda sanayi sektörüne yapılan ithalat tam olarak bilinmediği için toplam ithalat rakamı kullanılmıştır. İhracat oranında ise sanayi mamulleri ihracatı ile sanayi katma değeri oranı alınmıştır. 1984 yılında bu oran 33.8'dir. İmalat sanayii katma değeri kullanılsa idi 40.2 olacaktı. Hemen belirtmek gerekir ki bu oranlar gerçekte biraz daha düşüktürler. Çünkü ihracat fiyatına ticaret ve ulaştırma payı da ilave edilmektedir. Ancak bir eğilim açıktır. İmalat sanayii üretimi ithalat payı azaldığında düşmektedir. İhrac edilen ürün payında özellikle 1980 yılından sonra önemli bir artış mevcuttur. Bu dönemde kapasite kullanımının yüzde 72'ye ulaşmasında ihracatın katkısı büyüktür. Bazı ürünlerin iç fiyatı buna bağlı olarak da artmıştır.

TABLO 13

İTHALAT VE İHRACATIN SANAYİ KATMA DEĞERİNE ORANI (Yüzde)

	<u>Toplam İthalat</u> GSMH	<u>Toplam İthalat</u> Sanayi K.D	<u>Toplam İhracat</u> GSMH	<u>Sanayi Mamulleri İhracatı</u> Sanayi K.D.
1975	12,9	60,8	3,7	6,5
1976		59,7		6,8
1977		58,6		5,8
1978		37,8		5,0
1979		33,9		5,4
1980	14,2	54,6	5,2	7,2
1981	15,3	56,7	8,0	14,7
1982	16,9	59,4	10,7	22,8
1983	18,4	62,2	11,2	24,2
1984	22,0	72,9	14,2	33,8
1985	21,6	67,0	15,0	

TABLO 14

GAYRI SAFİ MİLLİ HASILANIN BİLEŞİMİ

	<u>1968</u>	<u>1980</u>	<u>1984</u>	<u>1985</u>
Tüketim	81,24	84,12	82,92	81,97
Özel	69,25	71,86	74,06	73,43
Kamu	11,99	12,26	8,86	8,54
Sabit Sermaye Yatırımı	18,58	19,48	18,40	19,44
Özel	8,35	8,54	7,36	7,52
Kamu	10,23	10,94	11,04	11,92
Stok Değişmeleri	2,02	1,89	1,48	0,40
Dış Açık	1,83	5,50	2,80	1,82

TABLO 15

TÜKETİM ve YATIRIMIN GAYRI SAFİ MİLLİ HASILA İÇİNDEKİ PAYI (%)

	<u>Özel Tüketim</u>	<u>Toplam Sabit Sermaye Yatırımı</u>
	GSMH	GSMH
1980	71,86	19,48
1981	70,86	19,13
1982	70,45	19,05
1983	73,18	19,18
1984	74,06	18,40
1985	73,43	19,44

TABLO 16

SABİT SERMAYE YATIRIMLARININ SEKTÖREL DAĞILIMI (Yüzde)

	<u>1979</u>	<u>1980</u>	<u>1981</u>	<u>1982</u>	<u>1983</u>	<u>1984</u>	<u>1985</u>
Tarım	8,5	7,5	10,5	12,0	11,0	10,6	8,9
Madencilik	5,4	4,5	6,1	5,0	5,8	5,4	5,6
İmalat	22,5	27,1	26,2	23,6	22,6	22,3	19,2
Enerji	11,4	13,9	14,7	16,0	17,3	15,8	14,5
Ulaştırma- Haberleşme	19,8	15,5	19,5	19,2	20,1	21,6	26,4
Turizm	0,8	0,5	0,6	0,6	0,6	0,9	1,1
Konut	20,7	22,8	13,0	12,8	13,0	13,7	14,8
Eğitim	2,0	2,1	2,5	2,9	2,5	2,1	2,2
Sağlık	1,2	0,9	1,2	1,3	0,9	0,9	0,8
Diğer	7,7	5,2	5,7	6,6	6,2	6,8	6,6

3) Para Arzı, Bütçe Açıkları ve Fiyatlar

Para arzı ile fiyatlar arasındaki ilişki miktar teorisi yardımı ile görülebilir.

$$MV = Py$$

M - Para Arzı

V - Paranın tedavül hızı

P - Fiyat

y - Reel Gelir

Paranın tedavül hızı sabit ise (M/y)deki artış fiyatlara yansıtacaktır.
(M/Y) = (P/V)

Tablo 17'de dar (M1) ve geniş (M2) paranın 1968 fiyatları ile gayri safi milli hasılaya oranları verilmektedir. Bu oranlar artmaktadır. Para arzı yıl sonu itibarıyla olduğundan aylık ortalamaları kullanmak daha yerinde olur. Regresyon sonucu elde edilen denklemler (Tablo 18)'de verilmiştir. t oranlarının parantez içinde yer aldığı denklemlerde toptan eşya fiyat endeksi ile emisyon (E), parasal taban (H), dar para (M1) ve geniş para (M2) arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Fiyatların rezerv para esnekliği 0.917'dir. Rezerv para yüzde 10 artarsa, toptan eşya fiyat endeksi yüzde 9.17 artacaktır. Buna göre fiyat artışlarının yüzde 25 olması için rezerv para artışının yüzde 27'yi geçmemesi gerekmektedir.

Benzer yaklaşımla M2'deki artışın yüzde 28, emisyondaki artışın ise yüzde 24 olması gerekmektedir (Tablo 19).

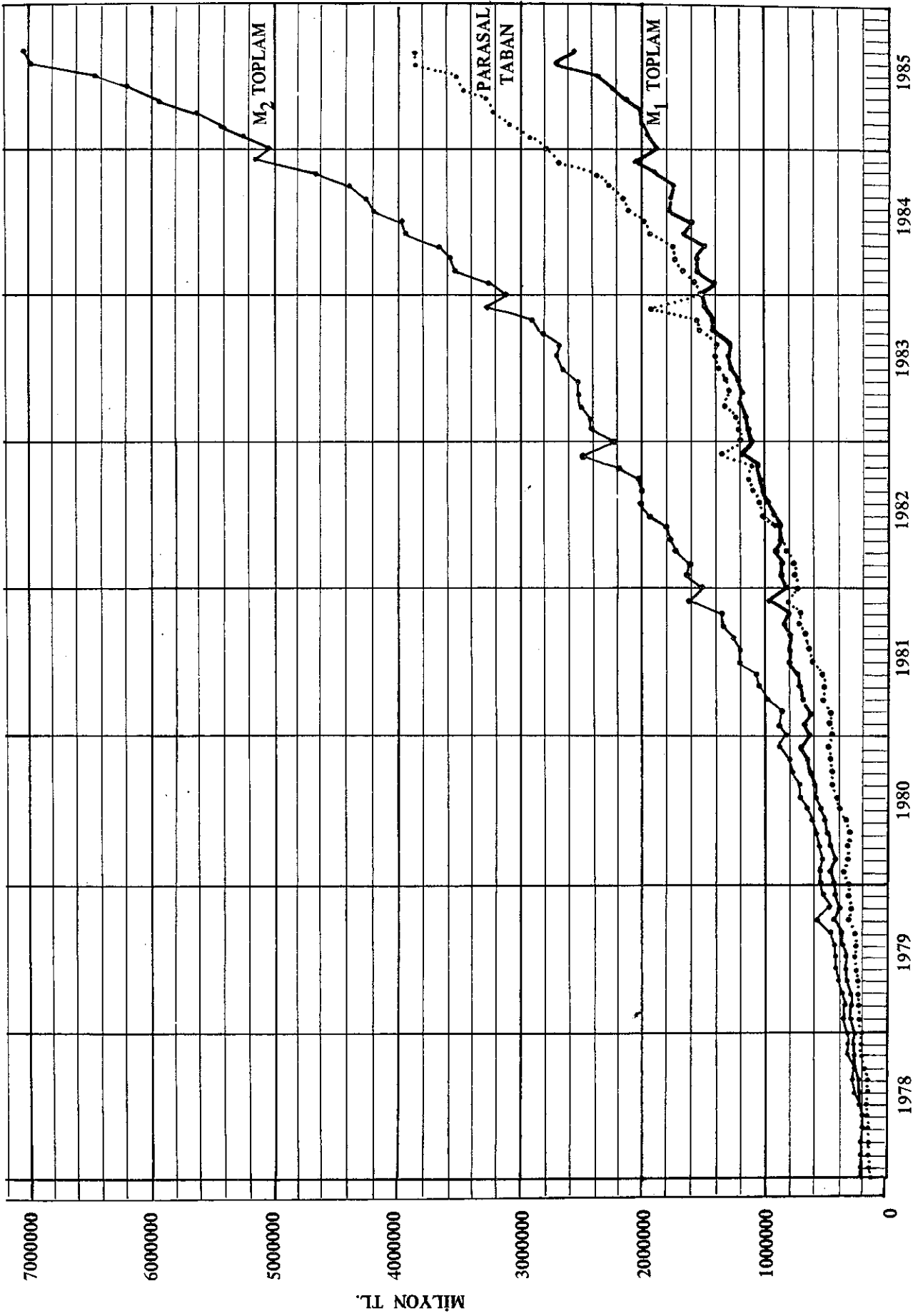
Parasal taban ile fiyatlar arasındaki geçikmeleri dikkate almak için korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. En yüksek korelasyonlar aynı dönem, 1 ve 2 ay geçikmelerle görülmektedir (Tablo 20).

Aylık verilerle yapılan hesaplara göre para arzının toplam etkisi 0.00345 olacaktır. Ortalama değerlerdeki esneklikler toplamı 0.859'dur.

Granger ve Sims nedensellik sınamalarında para arzı ve fiyatlar arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğu belirlenmiştir. Bu testlerde aylık ve üç aylık veriler kullanılmıştır. Parasal taban, M1 ve M2 üç para tanımını oluşturmuştur. Üç aylık verilerde dört, aylık verilerde oniki dönem ileri ve geri gidilmiştir. (Granger testinde sadece geri). Bu testler sonucu para arzının fiyatları arttırdığı, artan fiyatların ise para arzında ilave artışlara neden olduğu sonucunu çıkartabiliriz (Tablo 21).

TABLO 17
PARA ARZININ REEL GELİRE ORANI

	M1/y	M2/y
1961	0,13335	0,14847
	0,13848	0,15360
	0,14093	0,15959
	0,15823	0,17875
1965	0,18052	0,20985
	0,19407	0,23026
	0,21355	0,25545
	0,22927	0,27754
1970	0,25252	0,30681
	0,27903	0,34994
	0,31293	0,40715
	0,35296	0,47424
1975	0,44305	0,57423
	0,52406	0,67034
	0,64379	0,80368
	0,76358	0,92078
1980	1,11899	1,28817
	1,34955	1,56187
	2,11140	2,51126
	3,37715	4,13275
1984	4,46861	6,8668
	5,93378	10,18542
	7,19001	13,18276
	7,70259	21,0939

TABLO 18

FİYATLAR VE PARA ARZI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

$$\ln P = -4.672 + 0.917 \ln H$$

(-11.22) (26.48)

$$\bar{R}^2 = .98, \quad D.W. = 0.86, \quad F = 701.6, \quad TSH = 0.17$$

$$\ln P = -1.224 + 1.001 \ln M1$$

(-6.77) (14.43)

$$\bar{R}^2 = .92, \quad D.W. = 1.80, \quad F = 208.4, \quad TSH = 0.10, \quad \hat{\rho} = 0.796$$

$$\ln p = -1.435 + 0.878 \ln M2$$

(-7.88) (18.66)

$$\bar{R}^2 = 0.95, \quad D.W. = 1.80, \quad F = 348.2, \quad TSH = 0.11, \quad \hat{\rho} = 0.695$$

$$\ln P = -0.8919 + 1.027 \ln E$$

(5.4) (12.7)

$$\bar{R}^2 = 0.89, \quad D.W. = 1.84, \quad F = 162.5, \quad TSH = 0.12, \quad \hat{\rho} = 0.83$$

$$\ln p = 2.527 + 1.111 \ln (M1/y)$$

(121.5) (29.0)

$$\bar{R}^2 = .98, \quad D.W. = 2.13, \quad F = 842.1, \quad TSH = 0.09, \quad \hat{\rho} = .589$$

$$\ln P = 5.948 + 1.043 \ln (M2/y)$$

(83.5) (17.9)

$$\bar{R}^2 = .946, \quad D.W. = 1.82, \quad F = 319.3, \quad TSH = .309$$

TABLO 19

HEDEF ENFLASYON ORANINI GERÇEKLEŞTİRMEK İÇİN
GEREKLİ PARA ARZI ve GENEL BÜTÇE AÇIĞI ARTIŞ ORANLARI

<u>Hedef Enflasyon Oranı (Yıllık Ortalama)</u>	<u>Emisyon (Yıl sonu)</u>	<u>Genel Bütçe Açığı</u>
15	14,6	19,8
20	19,5	26,5
25	24,3	32,9
30	29,2	39,6
35	34,1	46,2
40	38,9	52,8
45	43,8	59,5

TABLO 20

TOPTAN EŞYA FİYAT ENDEKSİ VE
PARASAL TABAN ARASINDAKİ KORELASYON

<u>Gecikmeler</u>	<u>Korelasyon Katsayısı</u>
0	0.904
1	0.866
2	0.866
3	0.837
4	0.853
5	0.857
6	0.854
7	0.824
8	0.813
9	0.840
10	0.832
11	0.827
12	0.813

TABLO 21
SİMS NEDENSELLİK SINAMALARI

Dönem	Bağımlı Değişken Fiyat		Bağımlı Değişken Parasal Taban	
	(1)	(2)	(1)	(2)
-12	0,00129	0,00018	311,3	23,3
-11	0,00036	-0,00027	-703,7	66,0
-10	-0,00018	-0,00027	463,3	-51,4
- 9	-0,00034	-0,00042	227,7	-14,6
- 8	-0,00111	-0,00108	-392,3	47,4
- 7	0,00042	0,00003	-45,0	-59,1
- 6	0,00116	0,00149	208,5	206,3
- 5	0,00120	0,00098	267,0	-60,2
- 4	0,00038	0,00067	-113,9	12,5
- 3	-0,00062	-0,00037	-166,5	8,0
- 2	0,00013	-0,00085	314,2	-93,9
- 1	0,00097	-0,00081	-370,5	109,8
0	0,00237	0,00045	301,5	-14,6
1		0,00094		58,1
2		0,00026		39,3
3		-0,00003		-116,4
4		0,00035		28,8
5		-0,00031		-6,6
6		-0,00030		72,2
7		0,00059		121,8
8		-0,00016		-124,6
9		-0,00013		135,7
10		0,00050		-140,2
11		0,00077		73,2
12		0,00031		-37,8
Toplam	0,00345		301,6	
\bar{R}^2	0,8688	0,9907	0,967	0,957
D.W.	1,60	1,45	2,63	1,89
TSH	155,44	99,87	34784,6	47869,0
F	29,53	240,14	128,1	49,6
$\hat{\rho}$	0,812	0,487	0,654	0,579
$F^b_{(12,31)}$		6,113		13,925

Para arzı ile genellikle para otoriteleri tarafından kontrol edilebilir olduğu varsayılan baz para (rezerv para) arasındaki ilişki para çarpanı ile gösterilebilir.

$$M = kH$$

M - para arzı

k - para çarpanı

H - baz para

Para arzı tedavüldeki para (C) ve mevduat (D) toplamı, baz para ise tedavüldeki para ve rezerv (R) toplamı olarak yazılırsa:

$$M = C + D$$

$$H = C + R$$

$$k = M/H = (C + D) / (C + R) = (1 + c) / (c + r)$$

$$c = \frac{C}{D} \quad r = \frac{R}{D}$$

En basit hali ile para çarpanı bu iki oran yardımı ile açıklanabilir.

Para çarpanının sabit olması para arzının kontrolünü kolaylaştırabilir. Bu oran dar (M1) ve geniş (M2) para tanımları içinde hesaplanabilir. Yıl sonu rakamları kullanılarak yapılan hesaplarda geniş para çarpanının oldukça istikrarlı olduğu görülebilir. Ancak yıl sonu rakamları yeterli değildir. Yıl içinde para arzında yapılan bir artış ekonomi üzerine etkisini yapmaktadır. Parayı sonradan piyasadan çekmek ters yönde ama aynı oranda bir etki yapmamaktadır. Dolayısıyla analizi daha kısa dönemler için yapmakta yarar vardır.

TABLO 22

PARA ÇARPANI (GENİŞ PARA)

Yıllar	Aylık Ortalamalar	Yılsonu
1978	1,561	1,518
1979	1,583	1,631
1980	1,648	1,843
1981	1,913	2,009
1982	2,065	2,148
1983	2,078	2,094
1984	2,018	1,904
1985	1,816	1,827 (Eylül)

1978 - 1985 aylık verilerine göre dar para çarpanında düşme, geniş para çarpanında ise yükselme gözlenmektedir. (Tablo 23)

Para arzında en önemli değişmeye baz para neden olmaktadır (Tablo 24). Baz paradaki genişlemeyi kamu idareleri yaratmaktadır. 1984-1985 Eylül döneminde parasal taban yüzde 77.6, kamu idareleri (net iç varlıklar) yüzde 180 artmıştır (Tablo 25).

Merkez Bankası kredilerinin dağılımı da benzer durumu göstermektedir. Hazinesinin Merkez Bankası kaynaklarından kullandığı oran son iki yılda yüzde 60'ın üstüne çıkmıştır (Tablo 26)

TABLO 23

PARA ÇARPANI ve EĞİLİMİ

$$M1 = 31135.76 + 1.154 H \\ (2.10) \quad (44.01)$$

$$\bar{R}^2 = .99, \quad D.W. = 1.61, \quad F = 1937.2, \quad TSH = 43146.0$$

$$M2 = -42801.0 + 2.1267 H \\ (-1.36) \quad (26.37)$$

$$\bar{R}^2 = .98, \quad D.W. = 1.18, \quad F = 695.5, \quad TSH = 90848.4, \quad \hat{\rho} = 0.418$$

$$\left(\frac{M1}{H}\right) = 1.5131 - 0.0080 t \\ (68.54) \quad (-19.5)$$

$$\bar{R}^2 = .80, \quad D.W. = 0.24, \quad F = 380.4, \quad TSH = 0.10$$

$$\left(\frac{M2}{H}\right) = 1.5607 + 0.00586 t \\ (52.78) \quad (10.71)$$

$$\bar{R}^2 = .55, \quad D.W. = 0.10, \quad F = 114.9, \quad TSH = 0.14$$

TABLO 24
BAZ PARA (H) ve GENİŞ PARA ARZI (M2) BÜYÜMELERİ

	<u>Büyüme Oranları</u>		<u>Nisbi Oranlar</u>	
	<u>M2</u>	<u>H</u>	<u>M2</u>	<u>H</u>
1971	28,29	35,87	100	126,8
1972	25,17	33,19	100	131,9
1973	27,43	20,51	100	74,8
1974	25,38	24,53	100	96,6
1975	29,45	33,55	100	113,9
1976	23,54	26,75	100	113,6
1977	34,43	47,79	100	138,8
1978	34,69	42,56	100	122,7
1979	60,91	49,77	100	81,7
1980	67,10	47,86	100	71,3
1981	85,63	70,29	100	82,1
1982	56,01	45,94	100	82,0
1983	28,75	32,04	100	111,4
1984	57,49	73,16	100	127,3
1985 (Eylül)	36,33	42,17	100	116,1

TABLO 25
PARASAL TABANA NİSİBİ KATKILAR (Yüzde)

	<u>H</u>	<u>Net dış varlıklar</u>	<u>Kamu İdareleri ve girişimleri</u>	<u>Mevduat Bankaları diğer mali kurul.</u>	<u>İthalat Teminatları</u>
1970-71	100,0	67,7	58,2	-17,5	-8,4
1971-72	100,0	1,5	24,7	61,1	12,7
1972-73	100,0	78,0	-6,3	50,7	-22,4
1973-74	100,0	-78,8	68,3	115,0	-4,5
1974-75	100,0	-99,4	92,8	111,6	-5,0
1975-76	100,0	-145,3	135,5	176,8	-67,0
1976-77	100,0	-35,5	124,2	81,2	-69,9
1977-78	100,0	-35,4	127,2	52,8	-44,6
1978-79	100,0	-45,4	151,8	40,8	-47,2
1979-80	100,0	-149,3	207,9	73,1	-31,7
1980-81	100,0	12,2	56,1	39,5	-7,8
1981-82	100,0	1,5	102,2	-9,1	5,4
1982-83	100,0	-75,4	106,5	72,3	-3,4
1983-84	100,0	-91,4	243,9	-31,8	-20,6
1984-85	100,0	-99,7	137,9	-2,2	63,9

TABLO 26
MERKEZ BANKASI KREDİLERİNİN DAĞILIMI
(Yüzde)

Yıllar	Hazineye Kısa Vadeli Avans	Kamu Girişimleri	Kamu Kesi- mi Toplamı	Özel Kesim
1979	24.0	43.9	67.9	32.1
1980	28.8	34.2	63.0	37.0
1981	23.3	30.1	58.4	41.6
1982	29.2	33.0	62.2	37.8
1983	27.4	23.7	51.1	48.9
1984	60.0	4.2	64.2	35.8
1985	61.1	9.4	70.5	29.5

Mali kesim aracılığıyla gerçekleşen net akımlara göre yüzde 52.3'ü yurt dışından, yüzde 31.9'u özel girişimler ve hanehalkı, yüzde 15.7'si diğer mali kuruluşlar ve mali kesimden sağlanan kaynakların yüzde 63.8'i kamu idareleri, yüzde 36.2'si kamu girişimleri tarafından kullanılmıştır. Bu rakamlar ile makro denge rakamları birlikte incelenirse kaynakların pek etkin kullanılmadığı görülebilir. (Tablo 27)

TABLO 27
FON AKIMLARI VE TASARRUF YATIRIM AÇIĞI

	Net Akımlar (Milyar TL.)	Tasarruf-Yatırım (Milyar TL.)
Yurtdışı	- 756	502
Özel	- 461	11
Kamu	1443	- 513
Diğer Mali Kuruluşlar	- 226	
	0	0

Kamunun sağlam kaynak yaratmaması iç ve dış borçlanma sonucu artan faiz yükü ise ilave kaynakları gerektirmektedir. (Tablo 28, 29)

Merkez Bankası 1985 Yıllık Raporu'ndan alınan bu rakamlar ile başka kaynaklar arasında tutarsızlıklar mevcuttur. Özellikle borsa rakamlarının düzenli ve sağlıklı bir biçimde yayınlanması enflasyon çalışması için büyük önem taşımaktadır.

TABLO 28

(TASARRUF - YATIRIM) / GELİR ORANLARI (%)

	<u>Kamu</u>	<u>Özel</u>	<u>Toplam</u>
1979	-63,74	9,69	-2,09
1980	-35,52	0,87	-5,50
1981	-24,66	1,91	-3,22
1982	-16,32	1,87	-1,72
1983	-16,41	-0,80	-3,68
1984	-19,59	0,55	-2,80
1985	-10,56	0,05	-1,82

TABLO 29

İÇ ve DIŞ BORÇ YÜKÜ (%)

	<u>Dış Borç</u> <u>GSMH</u>	<u>İç Borç</u> <u>GSMH</u>	<u>Dış Borç Faiz</u> <u>Ödemeleri</u> <u>Konsolide Bütçe</u> <u>Gelirleri</u>	<u>İç Borç Faiz</u> <u>Ödemeleri</u> <u>Konsolide Bütçe</u> <u>Gelirleri</u>
1980	30,39	5,5		
1981	33,34	10,21	2,56	2,48
1982	37,33	10,55	3,72	1,69
1983	43,63	10,99	6,03	2,32
1984	50,27	7,36	9,33	3,92
1985	52,51	7,46	9,10	3,58

TABLO 30

KONSOLİDE BÜTÇE GELİR VE HARCAMALARI
(Yüzde)

Yıllar	Vergi Gelirleri GSMH (1)	Gelirler* GSMH(2)	Harcamalar GSMH (3)	Harcama-Gelir GSMH
1979	18.41	23.87	27.65	3.78
1980	16.85	21.19	24.33	3.14
1981	18.15	21.97	23.67	1.70
1982	14.92	17.01	19.03	2.02
1983	16.75	20.53	23.50	2.97
1984	12.96	18.27	21.97	3.70
1985	13.77	18.46	21.40	2.94

*Vergi dışı normal gelirler, özel gelirler ve fonlar ve katma bütçe gelirlerini de kapsar.

Kamu harcamalarının fiyat ve gelir esnekliği kamu gelirleri fiyat ve gelir esnekliğinden daha yüksek olduğundan enflasyon döneminde bütçe açıkları artabilir.

Kamu geliri ve harcamaları analizi için kısmi uyum modeli kullanılabilir.

$$\ln T_t^* = a + b \ln (P_t Y_t)$$

veya

$$\ln T_t^* = a + b \ln (Y_t)$$

T^* - planlanan vergi geliri

p - fiyat düzeyi

y - reel GSMH

Y - nominal GSMH

G - kamu harcamaları

Planlanan gelirin belirli bir oranı gerçekleşebilecektir.

$$\ln T_t - \ln T_{t-1} = \lambda_1 (\ln T_t^* - \ln T_{t-1})$$

$$0 < \lambda_1 < 1$$

λ_1 - uyum katsayısı

$\lambda_1 = 0$ ise bu dönemdeki vergi geliri bir dönem öncekine eşit,

$\lambda_1 = 1$ ise planlanan vergi gelirine eşit olacaktır.

Bu denklemler kullanılarak

$$\ln T_t = \lambda_1 a + \lambda_1 b \ln Y_t + (1 - \lambda_1) \ln T_{t-1}$$

denklemleri hesaplanabilir (Tablo 31)

TABLO 31

KAMU GELİRİ VE HARCAMALARI

$$\ln T_t = 4.62 + 1.0336 \ln Y$$

(18.6) (54.9)

$$\bar{R}^2 = .99, \text{ D.W.} = 0.70, F = 3020.3, \text{ TSH} = 0.14$$

$$\ln G_t = -1.888 + 1.0260 \ln Y$$

(-6.64) (47.5)

$$\bar{R}^2 = .99, \text{ D.W.} = 0.73, F = 2259.2, \text{ TSH} = 0.16$$

$$\ln T_t = 3.20 + 0.7361 \ln Y_t + 0.2965 \ln T_{t-1}$$

(2.37) (2.62) (1.06)

$$\bar{R}^2 = .99, \text{ D.W.} = 0.69, F = 1520.8, \text{ TSH} = 0.14$$

$$\ln G_t = -1.78 + 1.0035 \ln Y_t + 0.0172 \ln G_{t-1}$$

(-5.7) (30.78) (0.92)

$$\bar{R}^2 = .94, \text{ D.W.} = .76, F = 1121.3, \text{ TSH} = 0.16$$

$$1 - \lambda_1 = 0.2965$$

$$\lambda_1 = 0.7035 \text{ olarak hesaplanabilir.}$$

Kamu harcamaları için hesaplanan uyum katsayısı

$$1 - \lambda_2 = 0.0172$$

$$\lambda_2 = 0.9828$$

Kamu harcamaları uyum katsayısı kamu gelirleri uyum katsayısından büyük olduğundan enflasyon nedeni ile kamu açıkları artacaktır.

Artan kamu açıkları para arzında artışlara neden olacaktır. (Tablo 32) 1 trilyonluk açık baz parada 738 milyarlık artış yaratacaktır. Genel bütçe açığındaki yüzde 10'luk artış emisyonda yüzde 7.3'lük bir artışa neden olacaktır.

Fiyat artışlarının yüzde 25'de tutulabilmesi için genel bütçe açığının artış hızının yüzde 32.9'u geçmemesi gerekmektedir. (Tablo 19)

TABLO 32
BÜTÇE AÇIKLARI ve PARA ARZI

$$H_t - H_{t-1} = -5179.96 + 0.7384 (G_t - T_t) \\ (-0.298) \quad (9.23)$$

$$\bar{R}^2 = .875, \quad D.W. = 2.03, \quad F = 85.2, \quad TSH = 44978.9$$

$$\ln M2 = 2.0903 + 0.9494 \ln (G_t - T_t) \\ (4.30) \quad (20.06)$$

$$\bar{R}^2 = .95, \quad D.W. = 0.60, \quad F = 402.7, \quad TSH = 0.36$$

$$\ln M1 = 2.3165 + 0.9032 \ln (G_t - T_t) \\ (5.86) \quad (23.44)$$

$$\bar{R}^2 = .96, \quad D.W. = .63, \quad F = 549.6, \quad TSH = 0.30$$

$$\ln E = 1.0889 + 0.7379 \ln (G_t - T_t) \\ (2.70) \quad (6.99)$$

$$\bar{R}^2 = .787, \quad D.W. = 0.93, \quad F = 48.9, \quad TSH = 0.209 \quad \hat{\rho} = 0.67$$

Bu durumda enflasyon nedeni ile beklenen kamu geliri gerçekleşemez. Son uygulamalar bu vergilerin KİT fiyatlarına yapılan zamlar ile toplanma yoluna gidildiği havasını vermektedir. Ancak bu yaklaşım maliyet yolu ile fiyatları arttırmaktadır. Amaç KİT'leri fiyat arttırarak değil maliyetleri düşürerek kâra geçirmek olmalıdır. Bazı alanlardan tamamen çekilmek de yerinde olacaktır.

Vergi denetimleri yaygınlaştırılmalıdır. Vergi adaleti ve toplanma prensibine uygun olarak her vatandaşın beyanname talep edilmeli ve bütün gelirler toplanmalıdır.

Enflasyon beklentilerini aşağıya çekmek için fiyat arttırmaları öncelikle kamu tarafından yavaşlatılmalı, faiz oranları yavaş bir tempoda düşürülmelidir. Beklentileri olumlu yönde etkilemenin ve yatırımları canlandırmanın bu girişimler sonucu olacağını akıldan çıkartmamak gerekir.